

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK
Az ELTE Magyar Jogtörténeti Tanszékének kiadványai

Szerkeszti: KOVÁCS Kálmán

4. szám

Rácz Lajos

A polgári házasság intézményének
megvalósulása Magyarországon

Budapest, 1972

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Kar
Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék

Lektor:

Pap Tibor

A fiatal szerző Rácz Lajos, aki jelenleg a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének munkatársa, még joghallgató korában, mint a Magyar Jogtörténeti Tanszék demonstrátora és a Tudományos Diákkör titkára, bekapcsolódott a tanszéki kutatómunkába. Ezekben az években /1970-72/ írta meg, néhány más jogtörténeti témájú dolgozat mellett a polgári házasság intézményének magyarországi megvalósulásával foglalkozó tanulmányát is, amely tehát indokoltan, s véleményem szerint méltán kap helyet a Tanszék kiadványainak sorában.

A szerkesztő

TARTALOMJEGYZÉK

I. Házassági jogunk a tridenti zsinattól a kiegyezésig	7
II. Kísérletek a házassági jog reformjára a kiegyezés után	20
III. A kötelező polgári házasságról szóló törvényjavaslat benyújtása	31
IV. A törvényjavaslat vitája a képviselőházban	35
V. A javaslat a főrendiházban	60
VI. A törvényjavaslat társadalmi visszhangja	69
VII. A magyar házassági jog az 1894: XXXI. tc. szerint	77
Jegyzetek	83

Bevezetés

Az egyház és az állam közötti jogi kapcsolatok mikénti szabályozása, fontos problémát jelent az államok számára.¹ Mint ismeretes a feudalizmus idején, a reformációig Európa szinte minden államban a római katolikus volt az uralkodó vallás. Szigorú állami törvények szankcionálták ezt az elvet, s a középkor folyamán fellépő bármilyen hitújítást eretnekségnek nyilvánítottak, követőit rendkívül kemény büntetésekkel sújtották. Számos országban gyökeres változást hoz előbb a protestantizmus elterjedése, majd pedig a burzsoá forradalmak győzelme. Az uralomra jutó burzsoázia ugyanis igyekszik lerázni a katolikus egyház feudális jellegű bilincseit, s ezt az állam és az egyház elválasztásának meghirdetésével, s a vallásszabadság törvényi deklarálásával kívánja megvalósítani. Azonban az állam és az egyház elválasztása általában nem máról-holnapra megoldható kérdés, hiszen évszázadok folyamán az egyház az állammal összefonódva több területen állami feladatokat is végez, s évszázados monopóliumát nem egykönnyen adja fel. Az állam és az egyház elválasztása során az alábbi feladatok várnak megoldásra: a házassági jog "államosítása", minthogy az évszázados gyakorlat szerint államilag is elismert érvényes házasság csak az volt, amit az egyház színe előtt, pap jelenlétében kötöttek; állami anyakönyvezés; a szentszéki biráskodás megszünte-

tése; az iskolák államosítása; az egyházi vagyon szekularizációja; az egyház addigi közfunkcióinak megszüntetése, ide értve a főpapoknak a törvényhozásban való részvételét, a különféle egyházi állásokkal, méltóságokkal összeforrott állami tisztségeket stb.- Ezek a feladatok az egyes polgári államokban más-más időszakban és igen különböző mértékben, sokszor csak részlegesen jutnak el a megoldásig.

Nálunk az állam és egyház elválasztása 1848-ban vált igazán aktuálissá. Az 1848. évi XX. tc. ugyan megvalósította a bevett vallások koordinációs rendszerét, de az állam és az egyház elválasztása terén a kormány taktikai okokból nem szánta el magát döntő lépésre, ugyanis amint Kossuth sokat idézett mondásából kitűnik: ha megvalósították volna az állam és a katolikus egyház következetes szétválasztását annak minden követelményével együtt, akkor olyan kérlelhetetlen ellenséget zuditottak volna maguk ellen, amely minden további haladó kezdeményezést lehetlenné tett volna. Bár a kormányban résztvevő Eötvös Józsefnek voltak tervei az iskolák államosítására, de a szabadságharc zűrzavarai között ennek keresztülvitelére gondolni sem lehetett ²; míg a másik két alapvető kérdést: az egységes állami házassági jog bevezetését, ill. a katolikus egyházi vagyon szekularizációját még fel sem vetették, vagy-éppen Kossuth említett álláspontjának megfelelően elvetették. A helyzet nem változott lényegesen az 1867. évi kiegyezéssel sem. A dualista kormányzatok jelentősen támaszkodva - főként

a katolikus - egyház ideológiai-politikai segítségére, nem akarták az együttműködés összhangját azzal megbontani, hogy napirendre tűzzék az állam és az egyház elválasztását, hanem a lehetőségig való megegyezés elve alapján állottak. Ezt bizonyítja a többi között a felsőház félszázadig érlelgetett reformjának megvalósítása. Ezen túlmenően az egyházak továbbra is keresztül tudták vinni, hogy az iskolák államosítása elmaradjon, állandósítva a felekezeti oktatási rendszert.³ Az egyházi vagyon szekularizációja pedig még a legforróbb egyházpolitikai harcokban sem került napirendre. Egyedül az állami házassági jog bevezetése vált sürgősen megvalósítandóvá a 90-es évek egyházpolitikai harcai során.

I. Házassági jogunk a tridenti zsinattól a kiegyezésig

A reformáció alapjaiban rázta meg a nyugati keresztény egyház szervezetét. A hitújítások során kialakult protestáns felekezetek az egykori római egyház tagjaiból oly nagy tömegeket nyertek meg hitelveiknek, hogy az egykor egész Európát uraló katolikus vallás követőiből csak itt-ott maradt egy-egy egyházközség, illetve itt-ott egy pap hirmondónak. Ebben az óriási változásban a római pápa egyideig tehetetlenül ült Szent Péter örökében, a hívek visszahódításával alig, vagy teljesen eredménytelenül próbálkozott. Eleinte ugyan a világi hatalom részéről is történtek kísér-

letek a hitújítási mozgalmat visszaszorítandó, azonban ezek a kezdeményezések az egyház számára pozitív hatást nem tudtak elérni.

Hasonlóan alakult a helyzet Magyarországon is.⁴ Hiába rendeli az 1523-as budai országgyűlés, hogy a lutheránusokat, mint nyilvánvaló eretnekeket és Szűz Mária ellenségeit halállal és jószágaik elkobzásával kell büntetni. Az 1525-ös rákosói országgyűlés végzése még ennél is tovább megy, s szabadságot ad a lutheránus eretnekek megégetésére mind egyháziaknak, mind világiaknak egyaránt.⁵

A részekre szakadt egyházban a rend és az egység helyreállítását egy egyetemes zsinattól várták, mind a katolikusok, mind a protestáns felekezetek.

Az ekkor uralkodó pápa, III. Pál csak hosszú huzavona után egyezett bele a zsinat összehívásába, amelyet 1542. november 1-én nyitottak meg Tridentben, de az mindjárt szét is oszlott, s csak 2 év múlva folytatta működését.⁶ A zsinat kisebb nagyobb megszakításokkal 18 évig tartott, s a hozzáfűzött reményeket egyáltalán nem váltotta be. A katolikus egyház mereven elhatárolta magát az új hitfelekezetektől, velük szemben engedményekre nem volt hajlandó. Intézkedései inkább a túlzott szigor felé hajlanak, ahelyett hogy a kiszakadt felekezetek számára tették volna lehetővé a visszatérést.

Többek között intézkedik a zsinat a házasságról is, amelynek

eddiggi kánoni szabályait megszigorítja: ha a házasságot ezután "alattomban", azaz minden egyházi procedura nélkül kötnék, akkor az érvénytelennek tekintendő; ugyanekkor megerősíti a házasság felbonthatatlanságát, s megállapítja a házasságkötési eljárást, az un. forma tridentiná-t. Ez a forma csak ott kötelező, ahol azt ki is hirdették, ezzel a clausulával akarták lehetővé tenni a protestánsok számára a katolikus egyház kebelébe való visszatérést azon esetre, ha a házasságok érvénytelensége lenne a visszatérés akadálya.

A tridenti határozatok megerősítik a kánonjogi tanítást, miszerint a házasságot a felek kölcsönös beleegyezése, mutuus consensusa hozza létre; megkötéséhez két tanu jelenléte szükséges, s harmadikként a papot iktatják be, ki az egyházi ceremóniákat végzi.

Kötelezővé tették a kötés előtt a leendő házasság háromszori kihirdetését, felszólítván a szószékről a híveket, hogy aki a házasulandók között fennálló valamely akadályt vagy tilalmat tud, ami miatt a házasság nem jöhetne létre, az jelentse be.

Foglalkozott még a zsinat a papi nőtlenséggel is, különösen Ferdinánd német-római császár és magyar király nyomására, aki sikra szállt a papok nősülhetősége mellett, de a zsinati döntés csak az eddigi szabályokat erősítette meg.⁷

A tridenti zsinat cezurát jelent az egyházi és a világi jogfejlődésben, mert ettől számítjuk a kánonjog egyetemes érvényének megszűnését, s a hitujítás nyomán létrejövő felekezetek saját jogának kialakítását.

Továbbá a világi jogban is háttérbe szorul az addig domináló kánonjog, s a problémákat már a világi törvényhozás saját jogszabályaival oldja meg.

Ha a tridenti zsinatot követő házasságjogi fejlődést országunk akkori területén vizsgáljuk, a vizsgált viszonyokat területileg két részre, az un. királyi Magyarországra és Erdélyre kell felosztanunk.

A felosztás indoka - mint ismeretes - az ország három részre szakadása után a szűkebb értelemben vett Magyarországnak a török hódítástól mentesen maradt területei továbbra is a Habsburgok uralmát ismerték el, a különvált Erdélyben pedig nemzeti fejedelemség alakult; továbbá Erdélyben alapvetően meghatározóak vallási téren /a reformáció után/ az ujonnan alakult protestáns felekezetek voltak, míg a királyi Magyarországon - a lakosság zömének reformálása ellenére - megmaradt a katolikus egyház szervezeti uralmának tulsulya, ami végül kiindulási alapul szolgálhatott az ellenreformáció számára is. Így mindkét államalakulatban eltérően fejlődött a házassági jog, s ezért szükséges az említett két terület jogának külön-külön való vizsgálata.

Itt kívánjuk megjegyezni, hogy a történeti áttekin-
tésnél alapul vett munka elsősorban az 1894. évi házasságjogi
törvényjavaslat általános indoklása, melynek logikus, világos
és igen értékes megállapításait így és itt láttuk célszerűnek
értékesíteni.⁸

Tehát a Mohács utáni királyi Magyarország területén
változatlanul érvényben marad a római katolikus egyház szer-
vezete és kánonjoga. A katolikus egyház mellett sorra jelennek
meg hazánk területén is a hitújító felekezetek, így a mindkét
hitvallásu evangélikusok: a lutheránusok /ágostai hitvallók/
és a kálvinisták /helvét hitvallásuak/; végül az unitárius
felekezet. A protestáns felekezetek sorra alapítják meg egy-
házközségeiket, s a katolikus vallás hívei tömegesen térnek
át új hitre - különösen a reformátusra - oly mértékben, hogy
a XVI. század második felére már csak néhány egyházi főmél-
tőség, s itt-ott néhány község vallja a római katolikus hi-
tet.⁹ Ennek ellenére a protestánsok egyházi szervezetének, így
saját joganyagának kialakítása szembeütközik, ellentét-
ben az erdélyi protestáns felekezetekkel, amelyek létrejöttük
után rögtön megkezdik a saját egyházi szervezeteik kiépítését.
Az 1606-os bécsi béke ugyan elismeri a protestáns rendek és
végvárok szabad vallásgyakorlatát, de csak az 1626-os komjáti
zsinat határozataiban körvonalazódik a reformátusok, az 1610-
es zsolnai, s az 1614. évi szepesváraljai zsinatokkal pedig

az evangélikusok egyházi szervezete, illetve a protestáns kánonok; tehát a tételes egyházjog megalkotása is e zsinatokra vezethető vissza. Mindez nem jelentette a protestánsok teljes egyházjogi önállósodását,¹⁰ mert a protestánsok házassági ügyeit továbbra is meghagyták a katolikus szentszékek biráskodása alatt, így irányukban e tekintetben változatlanul alkalmazták a katolikus kánonjogot.

Az említett helyzeten csak III. Károly 1731. március 21-én kiadott rendelete, a Carolina Resolutio hozott változást. Ez megengedte az un. inarticulált - azaz törvénybe iktatott - helyeken a nyilvános protestáns vallásgyakorlatot, majd továbbmenve elismerte a vegyes házasságok létét, de azok megkötését a katolikus fél lelkesze hatáskörébe utalta. A helytartótanács útján a Resolutiót kihirdették, s az a katolikus főpapság tiltakozása ellenére a gyakorlatban alkalmazásra került.¹¹

A protestánsokéval egyidőben fejlődésnek indult a görög-keleti nem egyesült egyház hívőinek joga is. Kiváltságait I. Lipót 1690-ben megerősítette, s teljes egyházi szabadság biztosítására tett ígéretet.

Egyházi bírósági szervezetüket a karlovici synodus határozatai alapján Mária Terézia is megerősítette 1722. jan. 22-én.¹²

Az 1626. évi komjáti zsinat és a Carolina Resolutio rendelkezései ellenére a protestánsok helyzete továbbra is sok kívánni valót hagyott maga után. Házasságot ugyan saját

lelkészeik előtt kötöttek, de a házasságaik felett való biráskodás ezután is a katolikus szentszékeket illette. Az ellentéteket pedig még csak fokozta, hogy míg a protestánsok kialakuló joga elismerte a házasság felbontását: a végelválást, addig a szentszékek legfeljebb az ágytól és az asztaltól való elválást engedték meg. Az említett viszonyok ellen tiltakozó protestánsok felett csak fokozottabb nyomással tudták fenntartani a katolikus uralmat. Az ebből adódó folytonos villongások szükségessé tették a kérdésbe az államhatalom részéről történő határozottabb beavatkozást.

II. József, a felvilágosult abszolutizmus híve, kifejezésre juttatta az állami jog primátusát a házassági jog terén is. Pátenseiben - melyek a magyar közjogi felfogás szerint törvénytelenek voltak - a polgári házasság eszméjét fogalmazza meg.¹³ Kijelenti, hogy: a házasság polgári szerződés, amelynek szükséges az állami szabályozása, s megkötésénél - bár továbbra is - egyházi személyek működnek közre, de ezen eljárásukban állami tisztviselőknek tekintendők. Reméli, hogy az egyháziak a házasságkötésnél való közreműködésükkor el fognak tekinteni saját egyházi törvényeiktől. Az anyakönyvezést is állami szabályozás alá helyezi, a házassági ügyekben való biráskodást pedig - az állami jog megtartására - egységesen állami bíróságok elé utalja. Engedményt József csak annyiban tesz, hogy kijelenti: a kato-

likusok házasságai felbonthatatlanok. A házassági szabályokat jogegység teljességének megvalósítására egy külön pátenssel az izraelitákra is kiterjesztette.

A II. József által bevezetett egységes állami jog és állami biráskodás rövid életűnek bizonyult, mivel az említett pátenseket II. József halála után II. Lipót felfüggesztette, elrendelvén hogy - az 1868-ig uralkodó felfogás szerint - minden felekezet saját joga szerint éljen, s ennek biztosítására mindegyiket illesse meg a biráskodás joga is. II. Lipót ezen rendelkezései csak átmenetiek voltak. A végleges rendezést az 1790-92. évi országgyűlés valósította meg, amely helyreállította a "megsértett" felekezeti jogokat. A házassági viszonyok szabályozásánál az országgyűlés visszatért a korábbi felekezeti jogok rendszeréhez. Ez jut kifejezésre az 1791:XXVI. és XXVII. tc-ekben, melyek visszalépést jelentettek a József féle egységes állami házassági joghoz képest.¹⁴

Az említett törvénycikkek visszaállítják a felekezeti biráskodást, így a katolikusoknak a szentszékeket; a protestánsok felett pedig elismerik saját egyházi székeik hatáskörét, de ezek megszervezéséig fenntartják felettük az állami biráskodást. A vegyes házasságokat egészében a katolikus kánonjog uralma alá utalják, mivel a kötést katolikus papnak kell végezni. A házassági ügyekben való biráskodás tehát a szentszékek jogosítványát képezi.

Bár a törvény megalkotása folyamán felvetődött olyan nézet, hogy helyes lenne az egységes állami házassági jog fenn-tartása, de támogatás híján ez az elgondolás nem juthatott ér-vényre. Hasznos lett volna legalább az egységes állami bírás-kodás fenntartása, azonban ezt a kevés engedményt sem voltak hajlandók megadni a Tekintetes Karok és Rendek, pedig elég tekintélyes faktorok - mint báró Vay József, gróf Zichy Ká-roly, s Ürményi József személynök - támogatták a fenti állás-pontot.¹⁵

Hogy pedig a törvény nagy alkotmányos javítási szán-dékai ellenére retrográd eredményeket hozott, bizonyítja a törvény gyakorlati végrehajtása a vegyes házasságok kérdésében. Mivel a vegyes házasságok felett visszaállt a katolikus hege-mónia, ha a katolikus lelkésznek kánonjogi aggályai voltak a protestáns féllel szemben, egyszerűen megtagadta a házasság-kötésnél való közreműködését. Mindezt annak ellenére, hogy az 1791: XVI. tc. 15. §-a kimondta: "a vegyes házasságok ellen bárminő ürügy alatt akadályokat emelni tiltva van." Így napi-renden voltak a katolikusok és a protestánsok közötti össze-tűzések, amit csak fokozott, hogy a katolikus püspöki kar vegyes házasság megkötésénél eltiltotta lelkészeit a házas-ság megáldásától, ha a házasulandó protestáns fél nem adott reverzalist a születendő gyermekek vallására vonatkozóan.

A vármegyék körében akkora lett a felzudulás a kato-

likus egyház említett eljárásával szemben, hogy a vármegyék küldöttei követelték az országgyűlésen: fogják perbe a vegyes házasságokat megáldani nem akaró papokat vallásháborítás címén, az 1647. évi XIV. tc. alapján, szintugy a vegyes házasság megáldását tiltó körleveleket kiadó főpapokat is. Több megye olyan instrukciókat adott a vármegyei követeknek, hogy a diétán követeljék a polgári házasságkötés törvénybeiktatását.

Igy nyilatkozott az 1843-as országgyűlésen Lónyay Menyhért, Bereg vármegye követe, akihez csatlakozott Zólyomból Radvánszky Antal, Békésből meg Wenkheim Béla.¹⁶

A harcban természetesen a katolikus álláspont védelmére sietett XVI. Gergely pápa "Quas vestro" c. brevéjével, hasonlóképpen Lambruschini bibornok államtitkár ezt követően kiadott instrukciója is. Lambruschini cardinális instrukciójában kimondja, hogy a kötendő vegyes házasságokra nem kötelező a tridenti forma megtartása, azokra a tridenti zsinat előtti házasságjog érvényes. Ezzel akarták elérni egyrészt a protestáns egyház el nem ismerését, másrészt ugyanakkor a protestáns lelkész előtt kötött házasság érvényességét, mivel a tridenti forma előtti kánonjog szerint "formátlan a kötés", azt a felek kölcsönös beleegyezése teszi hatályossá. Ebből folyt azután a probléma, hogy a házasság "alattomban" isköthető, mivel nincs előírva az evangélikus pap kötelező

jelenléte.

A törvényhozás az 1844. III. tc.-el a fentiekkel összhangban intézkedett, amikor kimondta, hogy a vegyes házasság evangélikus lelkész előtt is törvényesen köthető.¹⁷ De megmaradt ismét az összeütközési pont az állami érdek és a katolikus egyházjog között az "alattomos" házasságkötés miatt.

Ilyen viszonyok voltak irányadók, a királyi Magyarországon 1848-ig, az Erdéllyel való unió kimondásáig.

Ezekután térjünk át az erdélyi házassági jog nagyvonalakban történő ismertetésére. Az 1544-es tordai országgyűléssel megalakuló erdélyi fejedelemség - amely már ezen az országgyűlésen törvényt alkot a lelkiismereti szabadság védelméről -, szintén átesett a hitujítási izgalmakon. A hitujítás Erdélyben sokkal enyhébben, kevesebb vizállyal, de lényegesen nagyobb eredményt elérve zajlott le. A Magyarországon már említett három protestáns felekezet itt is kialakult, hívőinek száma pedig rohamosan gyarapodott, különösen a szász-ság és a magyar vármegyék lakosságának tömeges áttéréseivel. A katolikus hívők száma rövid idő alatt úgy megcsappant, hogy az akkori erdélyi püspök - Bornemissza Pál - jobbnak látta világnak széledt nyáját odahagyni, s elvonulni Erdélyből, mivel a pásztor juhok nélkül vajmi keveset ér!¹⁸ A kialakult felekezetek pedig egymással békésen megférnek, már az 1557.

évi tordai, az 1558-as szintén Tordán, majd az 1564-ben Segesváron tartott országgyűlés kimondja a szabad vallásgyakorlatot: "mert a lelkiismereten nem lehet és nem szabad uralkodni." Mindezeket megerősíti az Approbáták I. Rész 1. cikk 2. articulusa: "a négy recepta religiók /értsd: református, evangélikus, katolikus, unitárius/ az országnak ezen megegyezett közsleges végzése szerint in perpetuum pro receptis tartassanak." Ugyancsak az említett I. Rész 5. cikk 4. articulusa a felekezeteknek biztosítja a saját felekezeti jogot, s ezzel egyértelműen a házassági biráskodást.¹⁹

Az "Olah Natio"-nak, a nem egyesült görög szertartású egyház híveinek ugyanezen kedvezményt - tehát felekezeti jogot és biráskodást - megadatni rendeli az 1600-as évek első felének országgyűlése azzal a kitéttel, hogy mindez receptiót nem jelent, s hogy egyházi gyakorlatukban alkalmazkodni kötelesek az ország törvényeihez /Approbata Constitutiok I. Rész 8. cikk 1. articulusa/. Az 1744. VI. erdélyi tc.-kel a görög egyesülteket, azonban bevették a recepta religiók közé, ötödikként.

A vegyes házassági perekre Erdélyben az alperes felekezetének birósága volt illetékes.

Gyökeres változást itt is csak a II. József féle pántensek hoztak, mivel az egységes állami házassági jog Erdélyben is életbe lépett. II. József halála után az erdélyi tör-

vényhozás az eredeti állapotokat állította vissza, amelyeknek háborítatlansága 1848-ig tartott, s az erdélyi 1848: LX. tc. a görög nem egyesülteket is beiktatta a bevett vallások közé, annak minden jogi következményével együtt.

A Magyarország és Erdély unióját kimondó 1848: VII. tc. nyomán a felekezetek jogállása hasonlóan alakult mindkét területen. Az 1848: XX. tc.²⁰, amely a felekezetek közötti egyenjogúságot kimondta, jogi alapot nyújthatott volna egy szabad-elvű polgári törvényhozásnak egységes állami házassági jog és állami bíraskodás kialakítására. Azonban a forradalom és szabadságharc kormányzata, mint tudjuk, kényszerítő történelmi tényezők hatására nem volt olyan helyzetben, hogy megkezdett nagy művét, a polgári állam alapjait lerakó törvényalkotását folytatni tudta volna.

A szabadságharc leverését követő Habsburg neoabszolutizmus az 1852. évi császári pátenssel Magyarország területére is életbeléptette az Osztrák Polgári Törvénykönyvet. Azonban az 1852. évi pátens, amely a szűkebb értelemben vett Magyarországon életbelépteti az OPTK-t, hatálya alól kiveszi a római katolikus, egyesült görög és nem egyesült görög szertartású híveket; az Erdélyben életbeléptető pátens pedig még ennél is tovább megy, s még a protestáns egyházi székeket is fenntartja. Az 1855-ös konkordátumot, melyet a Habsburg kormányzat Magyarországra is érvényesnek tekintett, Magyarországon

is kihirdették, ezzel visszaállt a katolikusok tekintetében az OPTK-t megelőző állapot. 1861-ben a Habsburgok és Magyarország közötti egyezkedés megindulásával, az OPTK-t hatályon kívül helyezték. Ennek következtében a magyarországi protestánsokra a II. József féle pátens lett ismét irányadó. Az izraelitákra pedig az 1863. évi udvari cancelláriai rendelet igyekezett szabályozást adni, míg az erdélyi területeken az OPTK-t életbeléptető pátens rendelkezése a kiegyezésig változatlanul megmaradtak.

Az erdélyi fejlődést csak betetőzi az 1868. XLIII. tc. Erdélynek Magyarországgal újból való egyesítéséről, melyben kiemelik, hogy mindazon törvények, amelyek Erdélyben és a Partiumban törvényesen bevett vallásfelekezetekre vonatkoztak, hatályukban továbbra is maradék nélkül fenntartottnak tekintendők.

II. Kisértetek a házassági jog reformjára a kiegyezés után

A kiegyezést követően rögtön felmerült a házassági jog reformja az országgyűlésben, a polgári perrendtartási törvény javaslattal kapcsolatosan.²¹

Mind a képviselőházban, mind a felsőházban ekkor kialakult nézetek szerint a reformokra vonatkozóan két lehetőség kínálkozik:

- Vagy minden felekezetre egyaránt ki kell terjeszteni a saját egyházának a biráskodását, s ezzel valósítanak meg az 1848: XX. tc.-ben lefektetett elveket,

- vagy töröltessék el mindenféle egyházi biráskodás, mint kivételes biráskodás, s csak állami bíróságok járjanak el házassági ügyekben.

Ez utóbbi mellett tört lándzsát az országgyűlés jogügyi bizottsága is, mondván: "az egyházi bíróságok általános behozatala nem indokolható visszalépés lenne napjainkban". A javaslat ellen nyilatkozott az országgyűlés képviselőházának központi bizottsága, amely szerint indokolt ugyan a kérdés felvetése, de az azonnali megoldás helytelen lenne. Helyette utasítani kell a kormányt; hogy az egyházi bíróságok tárgyában "mielőbb" terjesszen be törvényjavaslatot. Hiába ágált Tisza Kálmán, hogy itt csak teljes megoldással érhető el eredmény, vagyis be kell vezetni a kötelező polgári házasságot, mert csak így szüntethető meg az egyházi bíróságok hatásköre a házassági ügyben. Erre vonatkozóan a kormány sürgősen terjesszen be javaslatot úgy, hogy azt még ezen ülészen le lehessen tárgyalni - indítványozza Tisza.

Deák Ferenc felszólalásában az említettekkel ugyan elvileg egyetért, szerinte azonban a problémát egy-kettőre igen nehéz volna megoldani, éppen ezért alapos előkészület

szükséges, s álláspontjával ő a központi bizottságot támogatja. Végül is a központi bizottság álláspontját fogadta el az országgyűlés.

Két törvényről kell itt a továbbiakban megemlékezni, melyek a kérdés végleges megoldásáig átmeneti rendelkezésekkel kivánták a megbolydult rendet helyreállítani. Egyik az 1868: XLVIII. tc.,²² amely a vegyes házasságok tekintetében ugy rendelkezett, hogy azok ezentul kettős biráskodás alatt állnak, s mindegyik félre a saját illetékes bíróságának ítélete kötelező. A törvényalkotók ugy vélték, hogy ezzel megszüntetnek minden olyan visszás esetet, amely abból adódott, hogy ha a felek el is váltak, a szentszék a katolikus házasságot fel nem bontotta, s így előfordult, hogy egy férjet több, néha két-három feleség is perelt nőtartásért.

A másik jelentős törvény az 1868: LIII. tc.,²³ amelyet később is a protestánsok egyenjogúsága törvényi alapjának tekintettek. Ez a tc. kimondta, hogy a vegyes házasság megkötéséhez már az egyik fél papjának kihirdetése is elegendő; továbbá, hogy az áttérő hívő minden cselekedete új vallásának hitelvei szerint ítélendő meg, míg a régi semmi kötelező erővel nem hathat az áttérésre; végül, hogy a vegyes házasságból származó gyermekek nemük szerint követik a szülők vallását.

Már az 1868-as országgyűlés kötelezte a kormányt, a vallásfelekezetek kölcsönös egyenjoguságáról szóló törvényjavaslat elkészítésére és a legközelebbi országgyűlésen való benyújtására. Eötvös József vallás és közoktatásügyi miniszter "a vallás szabad gyakorlatáról és a vallásfelekezetek egyenjoguságáról" címmel be is terjesztette a javaslatot az országgyűlés elé, ez azonban nem került tárgyalásra.²⁴

Az Eötvös-féle javaslatnak nagy érdeme, hogy a házasságot szabályozó részében kiemeli: az állam a házasságot szerződésnek tekinti, annak csak polgári vonatkozásaira figyel, egyházi tekintetek nem érdeklik. Tehát ebben már a polgári házasság alapgondolatát látjuk kifejezve: a házasság polgári szerződés, tekintet nélkül vallási vonatkozásaira, s az állam mint törvényhozó szükségszerűen csak erre a polgári szerződésre van figyelemmel.

Miután az Eötvös-féle javaslat tárgyalás nélkül irattárba került, Irányi Dániel nyújtott be határozati javaslatot 1873. február 25-én, amit a ház 27-én egyhangulag el is fogadott. Ez a határozat lényegében megismétli az 1868. évi országgyűlés határozatát: a kormány mielőbb terjesszen be javaslatot a vallás szabad gyakorlásáról és a felekezetek egyenjoguságáról.²⁵

Még ugyanezen évben ismét előkerült a házassági jog ügye, s Trefort Ágoston akkori vallás és közoktatásügyi mi-

niszter úgy nyilatkozott, hogy sürgősen szükség van e kérdés rendezésére. A rendezés alapjául a polgári házasságot kell tekinteni, amire vallási szempontok és jogok nem birhatnak érvényességgel. Mint követendő példákat említi a többi között Franciaországot és Belgiumot, ahol a polgári házasság már életben van, s Poroszországot, ahol most folyik e kérdés tárgyalása.

Mindenesetre kérte a képviselőházat: küldjön ki bizottságot, amely a vallás és közoktatásügyi miniszter közreműködésével javaslatot készítene.²⁶

Ekkor - 1873. június 28-án - tartotta Deák Ferenc utolsó nagy parlamenti beszédét. A házasság, mint Deák mondta, abszolúte polgári és nem vallási kérdés. A polgári házasság módjait elemezve annak két változatával foglalkozott: a kötelezővel és a fakultatívval, s Deák a kötelező polgári házasság mellett foglal állást. Ez a formája a házasságkötésnek - mondja Deák - semmi sértőt nem jelent az egyház részére, mivel az államot a kötésnek pusztán polgári szerződés oldala érdekli. Azt, hogy milyen esetleges egyházi cselekmények végeztessenek ezzel kapcsolatban, rábizza az állampolgár lelkiismeretére és az egyházra. Ellenben a fakultatív polgári házasság sérelmesebb a polgárra és az egyházra egyaránt. A fakultatív házasságnál a képlet: a házasulandó felek menjenek az egyházhoz, az majd összeadja őket, de ha az még sem tenné

meg, akkor majd az állam fogja elvégezni. Ez tulajdonképpen egyrészt az egyház jogának sérelmét jelenti, illetve az állampolgár sérelmét is, mivel az ő házasságának a megkötését nem tartotta méltónak az egyház arra, hogy előtte történjék.

Igy születik az említett beszédek hatására újabb indítvány és határozat, amellyel a képviselőház egyhanguan létrehoz egy bizottságot a házassági jogi törvényjavaslat előkészítésére és utasítja, hogy "azon irányelveket szigoruan tartsa szem előtt, melyeket Deák Ferenc t. képviselő ur június 28-i beszédében kifejtett." Azonban ez a pozitív megmozdulás is dugába dőlt. A képviselőház bizottsága ugyan 1879. júniusában beterjesztette indítványát a háznak, azonban azonnali tárgyalását - mivel éppen kormányválság volt - a miniszterelnök javaslatára elhalasztották a következő országgyűlésre, az ellenzék erélyes tiltakozása ellenére. Bittó István miniszterelnök ígérte, hogy a következő ülészakon a bizottság indítványának megfelelően az igazságügyminiszter házassági jogi törvényjavaslatot terjeszt majd be, de a javaslat benyújtása elmaradt.²⁸

Erre a kitartó Irányi Dániel 1880-ban indítványt tett a képviselőháznak, hogy határozatban utasítsa az igazságügyminisztert a már jelzett javaslat benyújtására. A képviselőház egyhangu határozattal elfogadta az Irányi-féle indítványt.²⁹

A Pauler Tivadar igazságügyminiszter által beterjesztett törvényjavaslat /1881. márc. 22./, amelynek címe: " a

keresztény és izraelita között, valamint az országon kívül kötött polgári házasság" nem tetszett a képviselőháznak, sokkal többet vártak. Többen követelték a kötelező polgári házasság mielőbbi bevezetését. Azok, akik elfogadták a javaslatot - mint Szilágyi Dezső - abban a reményben tették, hogy ezzel is siettetik a kötelező polgári házasság bevezetését.³⁰

Ismét Irányi Dániel jár elől jó példával, újabb határozati javaslatot terjeszt be, amely utasítaná a kormányt a kötelező polgári házasságról szóló javaslat oly módon való elkészítésére, hogy az még a "jelen országgyűlés" alatt törvényerőre emelhető legyen. Ugy látszik azonban, hogy a feudalizmus maradványait a lehetőségig konzerválni igyekvő, dualista kormányzat - különösen áll ez a Tisza kormányra - nem meri, s nem is akarja magát elszánni az egyházzal, lényegében a katolikus egyházzal való szembefordulásra. Ezért mondja Pauler Tivadar 1883-ban képviselőházi beszédében, hogy még nem tartja időszerűnek a kérdés rendezését; fogadja csak el a ház az izraelitákról szóló javaslatot, mert ez a pillanatnyi szükséglet kielégíti. Sőt még visszalépést sem átall tenni, amikor kijelenti, hogy az egyházi biráskodás terén csak sajnálni tudja a protestáns felekezeteket, amiért saját consistoriumaikat nem állították fel, mivel hogy ezt a jogot az 1791-es törvényhozás számukra kifejezetten fenntartotta. Egyébként a szentszékeket hazai bíróságoknak tartja, minthogy

azokra nézve több magyar törvény is intézkedik, s tárgyalási nyelvük is magyar.

Tisza Kálmán mindezt annyiban akarja korrigálni, hogy kijelenti: a jelenlegi izraelita javaslat nem prejudikál a kötelező polgári házasságra nézve, amely a jövő kétségtelen intézménye, s ez elaludni nem fog.

De a Tisza féle ébrentartás ellenére a kötelező polgári házasság ismét csak alvásra fogta a dolgot, 1890-ig. Az 1891-es költségvetés tárgyalásakor megint Irányi Dániel merete javaslatba hozni újra,³¹ s azt mind a 48-as párt, mind a nemzeti párt elfogadta. Azonban Szilágyi Dezső igazságügyminiszter feleslegesnek mondta a javaslat elfogadását, minthogy a polgári házasság megvalósítására az igazságügyminisztériumban komoly előkészítés folyik, a törvényjavaslat már előrehaladott állapotban van. Így az Irányi-indítványt elvetették, mivel a kormánypárt ellene szavazott, s talán Szilágyinak ez a határozott ígérete és kijelentése adhat magyarázatot arra, hogy ekkor még Mikszáth Kálmán is az Irányi féle javaslat le- szavazói között volt.

Itt emliteném meg Apponyi beszédét, melyet az Irányi-indítvány támogatására mondott el a képviselőházban. Ezt a felszólalását ugyanis később - a törvényjavaslat tárgyalásakor - a javaslat ellen fellépő Apponyi úgy magyarázta, hogy ő már akkori beszédében a fakultatív forma mellett foglalt

állást.³² Parlamenti hozzászólásában Apponyi az egységes állami jogot és házassági biráskodást helyesli, mert az államnak szüksége van arra, hogy a saját jogrendjét kiépitse a házassági jog terén is. A jelenlegi bonyolult, összekuszált helyzet fenntartása sem az államnak, sem az egyházaknak nem érdeke. Ez az állapot a vallások állandó csereberéjéhez és a vallási érzések kicsufolásához és megsértéséhez vezet. Lehetetlen és tarthatatlan továbbra is rendezetlenül hagyni ilyen állapotot, amikor egy egyház pl. a katolikus, kénytelen egyházi bíróságait olyan állami célok szolgálatába állítani, amelyeket az ő vallása elítél. Így válóper esetén a katolikus szentszék kimondva az ágytól és asztaltól való elválást, kénytelen áttenni a per anyagát a világi bírósághoz a másik fél elválasztásának a kimondására, pedig a válást a katolikus egyházjog nem ismeri el. Mindezek a megoldandó problémák megkivánják a házassági jog terén is az egységes állami jogrend létrehozását, hogy ne legyen egyetlen polgár sem, aki az általános jogrenden kívül áll, "hogy a vallási és egyházi életből is kivételessék az a mérgező anyag, mely a mindennap szükségessé váló kompromisszumokból ered."

Érdemes még vázlatosan átfutni az 1868-1890 közötti főrendiházi nyilatkozatokat. Bár a kötelező polgári házasság eszméjét nem vallják a konzervativizmusukról közismert "méltóságos főrendek", de még a katolikus egyház főpapjai is nagy

hajlandóságot mutatnak az ország hitfelekezetei közötti viszonyoknak az 1848. XX. tc. alapján történő egyenjogu, szabad-
elvü rendezésére.

Igy nyilatkozott 1868-ban a főrendiház jogügyi bizottsága; valamint Szögyény László főrendiházi tag, Fejér megye főispánja is, aki helyesnek tartaná akárcsak a jogügyi bizottság, a protestáns és izraelita felekezetek egyházi bíróságainak a felállítását. Ugyanezt mondja Prónay Gábor báró is. Ezek a kijelentések szükségessé tették, hogy a római katolikus egyház is állást foglaljon a kérdésben. Az egyház szinte állandóan félt a jozefinizmus visszajáró szellemétől, s jónak látta minden fenntartás nélkül pártolni az elhangzott javaslatokat. Haynald Lajos érsek a felekezetek közötti teljes egyenlőséget a szabad állam, szabad egyház elvéből vezeti le. Simor János hercegprimás álláspontja hasonló, de kijelenti, hogy a szentszéki bíróságok kivételes bíróságoknak tekinthetők, hiszen az természetes, hogy házassági ügyekben ezek járnak el. Ez nemcsak a latin szertartásu keresztény egyház elve, hanem a görög szertartásuaké is. Minden későbbi esetleges támadást kivédendően mondja: "protestáns atyámfiait csak sajnálni tudom, mivel nem vették igénybe az 1791-es törvényhozás által számukra kifejezetten fenntartott egyházi biráskodást. De a protestánsok illetén mulasztása a

katolikus egyházzal szembeni eljárásban zsinórmértékül nem szolgálhat!"

Ezzel szemben protestáns részről Tisza Lajos kijelentette, hogy a protestánsok jól megvannak az állami biráskodással, nem kívánnak az említett kedvezményekkel élni. Támogatta őt Radvánszky Antal és Vay Lajos báró, akik a mondotakon tulmenően a kötelező polgári házasságot tartották helyesnek.³³

A vallásfelekezetek közötti egyenjoguság álláspontját foglalta el a főrendiház 1883-ban is, az izraelita recepció kapcsán. Ugyanekkor kifejtették abbeli reményüket, hogy ez - mármint az izraelita recepció - majdan a polgári házasság bevezetéséhez adhat segítséget.³⁴

Tehát a magyar országgyűlés két házában két eltérő irányzat keletkezett 1868-1890 között:

- az uralkodónak mondható képviselőházi álláspont szerint állami törvényhozással kell rendezni a házassági jogot, az egységes házassági jog, állami biráskodás és kötelező polgári kötés alapján,

- a főrendek is szükségesnek tartották a házassági viszonyok zavaros összevisszaságának rendezését, de konzervatívizmussal egyezően ezt a felekezeti jogrendszerek további kifejlesztésével akarták megvalósítani, mivel jórészüket ide-

genkedett a polgári házasságtól.

III. A kötelező polgári házasságról szóló törvényjavaslat benyújtása

Amint az előzőekben már kifejtettük Magyarországon a házassági jog a felekezetek sokszínűségének megfelelően igen sok változatban élt, ugyanakkor ez a sokféleség már alapjában rengeteg ellentmondást rejtett magában.

Ezért hazánkban II. József házassági pátense óta napirenden volt a házassági jog megformálásának kérdése. Az új eszmeáramlatoknak megfelelően: a felekezetek közötti egyenjogúság alapján - láttuk, hogy egyedül az 1848-as törvényhozás engedi sejtetni, hogy a szerencsétlen kimenetelű szabadságharc be nem következése esetén az új polgári jogállam - szabadság, egyenlőség, testvériség - elveinek megfelelően történt volna a házassági jog rendezése.

A polgári házasság létrehozása, törvénybeiktatása a polgári forradalmak feladata. Közülük a polgári házasság intézményét, következetesen csak a klasszikus Nagy Francia Forradalom valósítja meg, konzekvensen leszámolva a feudális-mussal, s így annak az állam által fölöttébb kiváltságos ideológiai támaszával, az egyházzal. Az egyház, amely az állami étellel való szoros összefonódás kapcsán, s mint szinte

az egyedüli mobilizálható aktív szervezettel rendelkező intézmény nyerte a jogot a középkori államban a házasság intézménye felett való korlátlan rendelkezésre. A polgárság uralomra jutásával az állam felett addig gyakran szupremáciát hirdető egyháznak kivételes jogairól le kellett mondania, illetve beletörödni abba, hogy a polgári házasság törvénybe iktatásával a feleknek már nem kötelező az egyház színe előtt házasságkötésre megjelenni, mert az a hívők lelkiismeretére van bízva. Egyben megfosztják az egyházat többszázestendő jogától, az anyakönyvek vezetésétől, s azt a kialakuló új, állami adminisztráció feladatává teszik, ezzel is segítve a polgári jogrendszer kiépítését, és az egységes állami házassági jog megszilárdítását.

Nálunk a probléma megoldása, akárcsak más, a polgári forradalom által megoldandóké /így a feudális földbirtokok felszámolása stb./, mint egész fejlődésünk megkésett, s csak az 1848. márc. 15-ével meginduló polgári átalakulás során vált akuttá. Bár a neoabszolútizmus alatti pátensekkel a Habsburg-uralom megpróbál előrelépni a polgári átalakulás útján, amit jelez az urbéri és az ősiségi pátens is. De a házassági jog terén csak a pillanatnyi esetleges igényeket elégítik ki. Így: az 1863-as udvari kancelláriai rendelet³⁶ az OPTK hatályon kívül helyezése folytán problematikussá váló izraelita felekezet jogviszonyait rendezzi. Ugy látszik a bécsi kormányzat

nem mert, illetve politikai okokból nem is akart újrat húzni a magyarországi nagyhatalmu katolikus egyházzal, s a szintén igen népes hívő táborot számláló protestáns felekezetekkel. A házassági jog rendezésének kérdése újból problematikussá - a már említett 1868-as polgári perrendtartás törvényjavaslat országgyűlési tárgyalásával - vált. Az 1868. évi LIII. tc. a vegyes házasságból származó gyermekek vallási hovatartozásának a megállapításával úgy tünt egyidőre lezárta a problémát, amelynek későbbi jelentkezéseit a történeti részben már tárgyaltuk.³⁷

Sokkal élesebben vetette fel a kérdést az 1890-es Szapáry kormány vallás és közoktatásügyi minisztere, Csáky Albin által kiadott un. elkeresztelési rendelet, amit éppen az elkeresztelések megakadályozására adott ki a miniszter. A 10.086 számú, valamennyi egyházmegyei hatósághoz és törvényhatósághoz intézett rendelete a keresztelési bizonylatok kölcsönös megküldése tárgyában keletkezett.³⁸ E rendelet értelmében minden lelkész, ha olyan gyereket keresztelt meg, aki az 1868: LIII. tc. 12. §-ának alapján más valláshoz tartozna, köteles a ténykedéséről az illetékes lelkészt a cselekménytől számított nyolc napon belül értesíteni, valamint a vonatkozó anyakönyvi anyagot áttenni. Az áttételi kötelezettség megszegése kihágásnak tekintendő és 10-50 Ft-ig, ismétlődés esetén 100 Ft-ig terjedő pénzbüntetéssel sújtandó!

Az addig csendes tengeren az említett rendelet nagy vihart támasztott. Vegyes házasságokból származó gyermekek esetén az addig ritkábban előforduló elkeresztelések mindnaposokká váltak, mind katolikus, mind protestáns oldalon. Midőn pedig a kormány ismételten sürgette volt a /katolikus/ papokat a rendelet betartására; s az anyakönyvi anyagok áttételére a katolikus papság megtagadta az engedelmességet. A felszínre kerülő egyházpolitikai kérdésekben Szapáry Gyula gróf miniszterelnök és minisztertársai között véleménykülönbségek merültek fel, amelyek kormányválsághoz vezettek. Szapáry helyét Wekerle Sándor foglalta el a miniszterelnöki székben, s az elkeresztelési vitából kilábolandó meghirdette az egyházpolitikai reformokat, közöttük a kötelező polgári házasság programját is.

A kormányzat eredetileg nem mert volna ilyen messzire elmenni, hiszen a kapitalizálódó, de még rengeteg feudális vonást őrző Magyarország egymást váltogató kormányai féltékenyen őrködtek a feudalizmusból átmentett intézmények felett. Így például: betöltetlenül, de fennmarad a nádori méltóság, fenntartják a Főudvarnagyi hivatal bírói hatóságát, mint a királyi család tagjai felett egyes polgári ügyekben hatáskörrel bíró igazságszolgáltatási fórumot; nem beszélve arról, hogy a katolikus egyház szinte érintetlenül vészelté át az ezer esztendő és közben a reformáció viharait. Így érthető,

hogy a kormányzat a házassági jog rendezését eredetileg a felekezetek eddigi jogainak a feltétlen fenntartásával akarta megvalósítani.

Ezt példázza Kováts Gyula hites ügyvéd Házasságkötés című, 1883-ban megjelent munkája is, mely a törvényi rendezést a felekezeti jogok fenntartása mellett kívánja megvalósítani, mindössze az izraeliták recepcióját tartva szükségesnek. Mind ezt az a Kováts írja, aki később tagja volt azon igazságügyi bizottságnak, mely a házasságjogi törvényjavaslatot készítette elő. Az igazságügyminisztérium által 1890-re megindított házasságjogi törvényelőkészítő munkálatok is kifejezetten a felekezeti házassági jogok további fenntartásán alapulnak.

Miután azonban a kormány látta, hogy a helyzetből nem tud másképp kibontakozást találni, a kérdés gyökeres rendezését határozta el, s módosítva eredeti tervét, a törvényjavaslat végső formája már a kötelező polgári házasságot tekinti megvalósítandónak.

IV. A törvényjavaslat vitája a képviselőházban

Nem akarunk e munka keretében részletesen kitérni a törvényjavaslat keletkezésének körülményeire, hiszen ezt a munkát Jogi Karunk egykori tanára, Grosschmid Béni, már elvégezte, "Házasságjogi törvény" című kétkötetes művében.³⁹

Csupán annyit kívánunk itt megemlíteni, hogy a munkálatok már elég korán, 1889-ben elkezdődtek, s az említett eredeti tervezet a felekezeti egyenjogúság alapján készült Győry Elek összeállításában. Majd mivel a politika kereke úgy forgott, hogy az új Wekerle kormány meghirdette az egységes kötelező polgári házasságot, a javaslatot ennek megfelelően átdolgozták Grosschmid Béni, Králik Lajos és Sipőcz László közreműködésével. A javaslatot az igazságügyminisztériumban többszöri megvitatás után 1893. augusztusában végleges formába öntötték s Ferenc József elé terjesztették, aki jóváhagyását adta a javaslat országgyűlésen történő megtárgyalásához.

A legfelső jóváhagyás után az 1893. évi országgyűlés 263. országos ülésében, 1893. december 2-án terjesztette a javaslatot a képviselőház elé Szilágyi Dezső igazságügyminiszter.⁴⁰

Logikus felépítésű, nagy meggyőző erővel ható beszédének lényeges részeit szükségesnek tartjuk itt kiemelni, hiszen a képviselőházban később elhangzó - a javaslatot tárgyaló - hozzászólások, a miniszter érvelésén nem igen mentek túl.

Beszéde elején Szilágyi kitér arra a két irányra, amelyre már mi is utaltunk a történeti bevezető végén, vagyis

- a képviselőházban az elmúlt hosszabb időszakban kialakuló alapvető álláspont a kötelező polgári házasság megvalósítása, ami magában foglalja a következő elveket:

egységes házassági jog, állami iurisdikció, kötelező polgári kötés.

Ugyanezen időszakban a főrendiházban főként a katolikus főpapság álláspontja: az 1848. XX. tc-ben lefektetett vallásegyenlőségi és viszonyossági elv alapján kell megoldani a kérdést, azaz a felekezeti házasságjogok megtartásával és további kiegészítésével. Így minden felekezet önálló joggal és biráskodási hatáskörrel bírna.

A Szilágyi Dezső által beterjesztett javaslat a képviselőházi irányt teszi magáévá. A törvényjavaslatból a miniszter a következő főbb szempontokat hangsúlyozta.

A törvényjavaslat nagy érdeme a jogegység létrehozása, hiszen Magyarországon addig nyolc felekezet és ugyanennyi házassági jog létezik.

Nem esetszerű, ad hoc törvényalkotásról van szó, hanem egy hosszabb folyamat eredményeként alakult ki a javaslat.

A polgári házasság, mint jogintézmény nem erőszakos politikai konvulzióknak és egyház-üldözésnek az eredménye, hanem a vallásszabadság, a jogegyenlőség felismerése. Azt az állami törekvést fejezi ki, hogy polgárai számára az állam egységes jogrendszert akar biztosítani vallási és nemzetiségi különbség nélkül.

Ennek a nagy feladatnak a megoldásánál szem előtt kell tartani az alkotmány hagyományos alapelveit, mégpedig: a polgári jogegyenlőséget, a vallásszabadságot, az egyházak szabadságát s az egyházak paritását.

Nem elhanyagolható szempont az sem, hogy az egységes családi jog létrehozatala a nemzeti egységesedést alapvetően elősegítő tényező.

A miniszter az általa előadott fő szempontok szerint tartja helyesnek a rendezést, mert

- a felekezeti jogrendszerek szeparáló jellegűek. Nem tarthatók fenn a családi jog terén ilyen nyilvánvaló különbségek, amikor a jogélet más területein egységes jogosultsággal bírnak az állampolgárok,

- az egységes jogrend létrehozása még nem elegendő, azt biztosítani is kell, s ez másképp mint egységes állami biráskodás útján nem valósítható meg,

- az előbbiekből következően a polgári házasságkötés kötelező formáját tartja elfogadhatónak, mivel csak ez az a mód, amely az "állami jogrend érvényesülését tisztán és határozottan kifejezi.", s egyben világosan elkülöníti az állami és egyházi hatásköröket. Így elejét veszi minden esetleges későbbi összeütközésnek az állam és az egyház között.

Ugyanakkor elmondható, hogy ez a forma az egyházak szabadságának is a legjobban kedvez, továbbá kényes helyzetek létrejöttét megakadályozza, és leginkább biztosítja az egyházak szabad működését a vallási és erkölcsi élet körében,

- más formák csak átmeneti megoldásként jöhetnek szóba, ugyanis a kiegészítő polgári házasság intézménye két csoportra osztja a házasságokat, kétféle erkölcsi értékű házasságot alakít ki:

a/ egy magasabb értékűt, amit egyház előtt kötnek, ezért azt az egyház is helyesli,

b/ egy alacsonyabb értékűt, amelyet mint végső megoldást törvényesít az állam

- helytelen a fakultatív forma is. /Itt nem ad részletesebb indokolást Szilágyi./

Lényegében négy nagy alapelve vezet vissza a házasságjog szabályozását: egységes házassági jog; egységes állami iurisdikció; kötelező polgári házasság; a házasság felbonthatósága.

Mivel a polgári kötés után előreláthatólag a másik legvitatottabb kérdésnek a felbontást lehetett számitani, Szilágyi Dezső részletesebben kitért a felbonthatóság problémájára:

"Helyes és elkerülhetetlen, hogy meg legyen jogilag engedve a belsőleg megromlott házasságoknak külső szétválasztása".

Itt nem a felbonthatatlanság áll szembe a felbonthatósággal,

hanem a szeparáció a felbontással. Helyesebb a felbontás, hiszen a szeparáció /értsd: ágytól-asztaltól való elválasztás/ is teljes elkülönülést eredményez mind életközösségben, mind vagyoni jogi téren. A javaslat szerint a házasság ugyan felbontható, de szigorúan meghatározott okokból.

A felbonthatóság alapelve: a házasság csak az egyik vagy mindkét házastársnak vétkessége alapján bontható fel, és ezt a vétkességet be kell bizonyítani. Továbbá helyesebb a házasság felbontása, mint az értelmetlennek további fenntartása, nemcsak az állam, hanem a család, a gyerekek szempontjából is.

Mindezek nem eredményeznek hitelvi sérelmet, sem a lelkiismereti szabadság megsértését. Végül a miniszter azzal érvel, hogy a házasság illetően szabályozása egyenes következménye a hatáskörök elválasztásának, mert mind mondja - a polgári jogéletben az állam uralkodik, a vallási életben az egyház. Vannak egyházak, amelyek teljesen egyházi kérdésnek tartják a házasságot, de lényeg az, hogy a kérdésnek van vallási oldala is. A törvényjavaslat demokratizmusát bizonyítja, hogy az említett vallási oldal ápolását szabadon biztosítja az egyházaknak.

Befejezésül óv a vita eltulzásától: "bármilyen keletkezik vitánkból, az állam törvénye és intézménye, annak jogi és erkölcsi értéke iránti véleményt nem szabad és nem jó a

népben előre megrendíteni."

Az igazságügyminiszter által ily módon benyújtott törvényjavaslatot kérésére a jogügyi bizottsághoz utasítják, s a bizottság nem lényeges módosításokkal terjeszti be elfogadásra a javaslatot, 1894. február 6-án.⁴¹ A bizottsági javaslat beterjesztésére a jogügyi bizottság elnökét, Teleszky Istvánt delegálják.⁴² Teleszky a Szilágyi Dezső által elmondott érveket ismétli meg, ujat a javaslat mellett nem igen tud felhozni.

Teleszky beszéde után a házassági törvényjavaslat felett meginduló vita mintegy 2 hónapig tartott. A felszólalókat - kifejtett álláspontjaik szerint - három nagy csoportba lehet osztani:

Az első csoportot azok a hozzászólók alkotják, akik a kormány javaslatát támogatják. Ez a csoport további két részre bontható:

a/ azok a képviselők, akik a kormányzó szabadelvű párt tagjai, s mint ilyenek fogadják el a pártjukból álló kormány programját: az egyházpolitikai reformokat, s ezen belül a házassági jog radikális reformját;

b/ azok a képviselők, akik a 48-as függetlenségi párt tagjai, s amint a történeti áttekintésben már rámutattunk, Irányi Dániel vezetésével régi követelésük volt a kötelező

polgári házasság megvalósítása, ezért támogatják a javaslatot.

A második csoportot Apponyi Albert gróf vezetésével a korábbi mérsékelt, most nemzeti párt és a hozzá csatlakozottak képeznek. A tárgyalások során ez a csoportosulás bizonyul egyetlen kitartó ellenfélnek a kormánypárttal szemben. E csoportot további alcsoportokra lehet osztani:

a/ un. Apponyi párt tagjai, akik a fakultatív formát az Apponyi által előadott okok miatt helyeslik,

b/ azok a volt 48-as függetlenségi párti képviselők, akik kiváltak a pártból, ellenezve a kötelező polgári házasságot és a kormány javaslata ellen foglaltak állást,

c/ néhány képviselő említendő még itt, akik a kormányzó szabadelvű pártból léptek ki, éppen a házassági törvény, illetve egyházpolitikai reformok helytelenítése miatt.

A harmadik nagy csoportba azok az elemek sorolhatók, akik usznak az árral, pillanatnyilag sem a kormány, sem az Apponyi párt mellett vagy ellen nem tudnak érveket felhozni. Valami homályos követelésük van, a kötelező polgári házasságot ugyan nem akarják, de érzik, hogy a fennálló felekezeti jogrend további fenntartása káros, azonban határozott változást még nem kívánnak.

Ha a kormánypárt tagjai által a vita során felhozott érveket vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a javaslat általános indoklásá-

ban előadott és a Szilágyi Dezső által elmondott argumentációkon túl további érveket nem tudnak felhozni. Nem is a javaslat pozitívumait fejtegetik főleg, hanem a javaslattal szemben álló Apponyi kifogásaira reflektálnak. Ezért, hogy ez irányu vélekedéseiket csoportosítani tudjuk, vegyük szemügyre Apponyi Albert gróf beszédét.⁴³

Először is Apponyi ellentmondásos országgyűlési megnyilatkozásairól kell szólnunk. Mint a történeti áttekintésben már utaltunk rá, eleinte Apponyi is támogatta a polgári házasság megvalósítását. 1890-ben elmondott parlamenti beszédében, Irányi Dániel határozati javaslatát alátámasztva kifejtette, mennyire szükséges és időszerű hazánkban a polgári házasság bevezetése, milyen szégyenfolt jogrendszerünkön a házassági jogok terén uralkodó felekezeti zürzavar. Hasonlóképpen nyilatkozott 1892-ben tartott két nagy beszédében is.⁴⁴ Így a kormány - amint az Szilágyi fejtegetéseiből kiderül - joggal remélhette, hogy a képviselőház jelentős többsége támogatni fogja a javaslatot, ha már a kormánypárt nagy ellenzéke, a nemzeti párt vezére, Apponyi is a javaslat sürgőssége mellett tette le a voksát.

Érdekes módon azonban a nemzeti párt vezére, midőn 1893-ban a kötelező polgári házasságról szóló törvényjavaslat országgyűlési tárgyalására került a sor, már megváltoztatta véleményét. Egyetértett ugyan a kormány célkitűzésével, hogy

egységes házassági jogot kell létrehozni, s egységes állami bíráskodást házassági ügyekben, de helytelennek, korainak tartotta a kötelező polgári kötést, helyette a fakultatív polgári házasságot ajánlja.

Beszédében - miután kijelenti, hogy a kötelező formát elfogadhatatlannak tartja - azt vizsgálja, hogy a pillanatnyi magyar viszonyok között mi a helyes megoldás. Egyrészt áttekinti a külföldi megoldásokat. Az európai jogrendszerek közül a porosz és francia jog tette magáévá a kötelező polgári házasságot, míg a mindig mérsékelt Anglia elegendőnek tartotta a szükségbeli formát. Hogy mennyire igazuk van az angoloknak, Apponyi bizonyítékul citálja egy angol parlamenti bizottság 1868. évből származó jelentését, amelyben a bizottság óvintí az angol törvényhozást a kötelező polgári házasságtól. Megfelelőnek tartja Apponyi a fakultatív formát, az is eléggé kifejezi az állami tekintélyt, ha áttételesen is.

Továbbá elemzi beszédében a hazai parlamenti álláspontokat. Hogy megcáfolja a kormány azon állítását, miszerint az eddigi parlamenti kijelentésekből és kormány-állásfoglalásokból következetesen kitűnt volna a kötelező polgári házasság igénye, hivatkozik a Tisza kormány álláspontjára, amelyet az izraelita-keresztény közötti házasságot tárgyazó 1883-84-es törvényjavaslatban elfoglalt: "Hazánkba mindenkor az a felfogás uralkodott, hogy a házasság érvényes megkötéséhez

szükséges az egyházi összeadás. . . . Ezen közel ezredéves gyakorlat által megerősített vallási érzületet parancsoló szükség nélkül megsérteni nem szabad". Majd pedig Szilágyi Dezső 1894-es kijelentésére hivatkozik: a lényeg az egységes házassági jog és az állami biráskodás, a forma milyensége nem alapvető kritérium.

A jelenlegi helyzetben Apponyi szerint ki kellene egyezni az egyházzal, mert mint ahogy Andrássy Gyula gróf mondotta 1884-ben: "az én meggyőződésemmé az, hogy vallási kérdésekben a legrosszabb egyezés is sokkal jobb a legfényesebb győzelemnél." Nincs Magyarországon megfelelő talaja a kötelező polgári házasságnak, s itt ismét csak Andrássyt idézi: "Én tehát a kötelező polgári házasságot ezen kívül még nem szeretem azért sem, mert nem ezen talaj szüleménye, nem ide való .... mert ha mindez nem állana is, olyanoknak ismerem az ország viszonyait, hogy azok közt ennek létesítése merő képtelenség."

Még három kérdésre keres választ Apponyi:

- tartalmazza-e a jelenlegi törvényjavaslat a kérdés helyes megoldását?

- elősegíti-e a javaslat a megrendült állami tekintély és a megbolydult felekezeti béke helyreállítását?

- valóban a nemzeti egységesedést segíti-e elő a javaslat?

Szerinte a fent jelzett három alapvető kritérium egyike sincs kielégítve, mert a javaslatból szükségszerűen következik az állami anyakönyvezés bevezetése, de a kormány még most sincs tisztában, hogy milyen állami közegekre bizza az anyakönyvezést, ugyanis az anyakönyvekről szóló törvényjavaslatban ez nincs meghatározva. Indokolatlan és értelmetlen ezt a törvényjavaslatot a közigazgatás reformja előtt beterjeszteni.

Ugyanitt figyelembe kell venni, hogy az állami anyakönyvezés bevezetése, milyen nagy pénzügyi kihatással jár. Direkt hatása az anyakönyvezésre fordítandó összegekben jelentkezik, indirekt hatása pedig abban, hogy az anyakönyvezés megszűntével az egyházak dotációja azonnali megoldást követel.

A javaslat a felekezeti ellentéteket csak tovább hangsúlyozza. A katolikus egyház nagy vagyonával megoldja a jövedelem kiesést, ami az állami anyakönyvezés miatt történik; ellenben a szegény protestáns felekezetek rá vannak az állami segélyezésre utalva, s ez ahelyett, hogy enyhítené, inkább élezi a felekezeti ellentéteket.

Apponyi nézete az, hogy nem várható a javaslattól a nemzeti egységesedés elősegítése. Mostani nemzetiségi viszonyaink között ez a javaslat csak erősíti a széthuzást, mivel a nemzetiségi ellenállás vallásos színbe öltözhet, ott ahol

a vallás egy a nemzetiséggel. Végül határozati javaslatot terjeszt elő Apponyi, melynek értelmében a törvényjavaslatot visszautalnák az igazságügyi bizottságnak, hogy annak III. fejezetét /mely a polgári kötésről szól/ dolgozza át a következő elvek alapján:

"Házasság rendszerint a lelkész színe előtt kötendő, vegyes házasságok bármely felekezet lelkésze előtt köthetők.

Ha a lelkész, vagy - vegyes házasságoknál a lelkészek egyike - olyan egyházi akadály miatt, amely az állam házasság jogában nem létezik, a házasságkötésnél közre nem működhetik, vagy közreműködését bármely okból megtagadja, a házasság polgári hatóság előtt köthető. Polgári hatóság előtt kötendők azoknak házasságai is, akik a bevett felekezetek egyikébe sem tartoznak, vagy akik olyan hitfelekezeteknek a tagjai, mely házasságkötési közegekül elismert lelkészekkel nem rendelkezik.

A minden honpolgárra nézve érvényes házassági jognak és állami házassági bíraskodásnak elve érintetlenül marad."

Tulajdonképpen az alábbi főbb vitapontok alakultak ki a képviselőházi tárgyalás során:

Az ellenzéki 48-as függetlenségi pártból kivált elemek Kossuth levelére⁴⁵ hivatkozva úgy állítják be a javaslatot, hogy a kormány azt csak az elkeresztelési rendelet hínárjából kimászandó terjesztette be. Nincsenek megérve a magyar viszonyok ennek a kérdésnek a rendezésére. A kormány részéről

csak taktikai huzás most oldani meg az egyházpolitikai kérdéseket. Így vélekedik Babó Emil, Szacs vay Sándor, Reitter János, gróf Szapáry Gyula, gróf Bethlen Gábor, gróf Pongrácz Károly⁴⁶ és így tovább. Érdekes Pongrácz Károly érvelése, amely szerint az 1892. évi januári választásokon a házasság reformjáról még szó sem volt. "Sőt tekintettel arra, hogy csak nemrég utasítottuk vissza Irányi Dániel törekvéseit senki sem képzelte azt, hogy amíg mandátuma tartani fog, szó lehet róla." Hasonlóképpen gondolkodik Szapáry is: "Ha reakciónárius mindaz, aki a kötelező polgári házasságot nem tekinti egyedüli panaceának, hogy az ország bajai orvosoltassanak, akkor másfél évvel ezelőtt én még igen diszes társaságban voltam."

Ezzel az érveléssel szemben hivatkozhatunk Wekerle Sándorra és Csáky Albinra, kik beszédeikben eléggé nyilvánvalóan fejtik ki, hogy a jelenlegi vita kiobbantó oka valóban az 1890-es elkeresztelési rendelet volt, de ez csak záróakkordja annak a nagy folyamatnak, amely már századokkal ezelőtt megindult.

Legvilágosabb választ Komjáthy Béla ad a javaslat ellenzőinek.⁴⁸ Szerinte azok kutatják a javaslat betérjesztésének okait, akik nem tudják, vagy nem merik azt elvi alapon megtámadni, akik úgy látszik "más politikai céloknak szolgálataiban állnak, vagy akik talán - ami még rosszabb - mások

politikai céljainak horgára akadtak, s ezért nehogy eszköznek tünjenek fel mások érdekében, szeretnének tetszetős alapot találni arra, amelyről a törvényjavaslatot megtámadhassák." Mindazon volt 48-as párti képviselőknek pedig - akik ugyan egyetértenek a javaslattal, de azt a mostani kormánynak nem hajlandók megszavazni - feleli: "az a csak azért se meg az a csak azért is jelszavak nagyon üresek, lehetnek talán kortesfoqások, de komoly emberhez nem méltók. Az én felszólalásomnak egyedüli, kizárólagos oka az, hogy itt e helyről, e padokból tiltakozzam azon taktika és azon felfogás ellen, amely megengedhetőnek tartja e padokról is /értsd: ellenzéki oldalról/ ezen törvényjavaslattal szemben állást foglalni. Mert ezen törvényjavaslatnak elvi alapját képező elvekre nézve a közvéleményt évek hosszú soránt át - ismerjük el - mi készítettük elő."

A javaslat ellen ágálók másik érve az, hogy a javaslat előkészítetlen; teljességgel lehetetlen a kérdést megoldani, amíg a közigazgatási reform meg nem történik. Miután Hieronymi Károly belügyminiszter⁴⁹ bizonyítani próbálja, hogy a jegyzői kar felkészültsége folytán alkalmas lesz az anyakönyvi teendők ellátására, a javaslatot ellenzők a falusi jegyzők hanyagságairól szóló történeteikkel argumentálnak.

Szalay Imre például azt mondja: minek kellene új anyakönyvvezetők, mikor a régiek is jók.⁵⁰ A községi jegyzők

ellen évente 200-300 fegyelmi ügyet tárgyalnak, míg a jelenlegi anyakönyvvezetők, a papok ellen legfeljebb 2-3-at. "Miképpen van tehát arra, hogy ha nincs hiba, mikor a régiak is tökéletesen megfelelnek a feladatnak." Még konzervatívabb vélemény a gróf Szapáry Lászlóé.⁵¹ Szerinte ez a javaslat nem más, mint a házasság államosítása, s ő ebből nem kér. Még mindig megfontolhatná a kormány, hogy nem lenne-e helyes visszatérni addig a keresztutig, ahol eltévedt, s így Magyarország megtartaná a keresztény állam jellegét. Ságghy Gyula⁵² szerint az ilyen éretlen javaslatokra Tisza Kálmán azt mondta, hogy "nem valósítható eszmék után a kormány nem szaladgálhat." Ezeknek felel Visontay Soma⁵³ mondván, hogyan lehet itt időelöttiséget és előkészítetlenséget emlegetni, amikor erre a javaslatra negyedszázada készül az országgyűlés. Pap Géza úgy vélekedik, hogy akik a javaslatot időszerűtlennek mondják, csak alakoskodnak.⁵⁴ Másfél éve a kormányprogramnak, s így az egyházpolitikai reformoknak a meghirdetésekor lelkesült az egész ház. Nyilván a rosszmájúak úgy vélték, majd bele bukik a kormány, ma pedig minthogy nem bukott meg, a javaslat szerintük időszerűtlen és előkészítetlen. Az állami anyakönyvezés ellen pedig nincs joga senkinek szólni akkor, amidőn a kormánynak rendeletben kell köteleznie a lelkészeket, hogy a nem magyarul vezetett anyakönyvbe legalább a keresztneveket írják magyarul, hogy a családoknak valahogy elejét vegyék.

Az állami anyakönyvek bevezetése természetesen egy sor kérdést vetett fel. Így elsősorban az Apponyi által már jelzett pénzügyi problémákat, kihatásokat. Egyes konzervatív képviselők sajnálják azt a néhány százezer forintot, amibe az állami anyakönyvek bevezetése kerülne. Demagóg politikájukkal sikerült a tudatlan tömegek egy részét is félrevezetni, ugyan- is jó néhány községnek Ferenc Józsefhez küldött petíciójában olvashatjuk a tiltakozást a kormány ellen." ... továbbá újabb adóteherrel az állami anyakönyvvezéssel, terheinek viselésével akarják vállunkat megrakni." De találóan leplezi le az ilyen manővereket az egyik képviselő, mondván: szégyen, hogy hajlandó a képviselőház vitába bocsátkozni ezen néhány százezer forint felett, mikor milliókat költünk hadügyi célokra.

További problémát hoz felszínre az egyházi anyakönyvezés megszüntetése. Ez különösen a protestáns felekezeteknél mutat jelentős jövedelem-csökkenést, amit a katolikusok is elismertek, kétszínűen sajnálgatva a protestánsokat. A kérdés felvetésén túl egyes képviselők már megpendítik, hogy helyes volna az egyházak közötti vagyoni különbségek teljes kiegyenlítése, helyesnek tartanak e célból az egyházi vagyon szekularizációját. Szilágyi Dezső azonban csak mint logikai következtetést említi meg, elvetve az esetleges megvalósítás gondolatát is. A mindig óvatos Wekerle pedig megígéri az alsó papság segélyezését, de csak a ráutaltság mértékéig, s a szekulari-

zációt már nem is említi. Érdemes még itt elmondani, hogy Smialovszky Valér⁵⁵ határozati javaslatot nyújt be, amely kötelezni kívánja a kormányt a katolikus papok illetményének, a kongruának szabályozására, s a képviselőház a javaslat általánosságban való elfogadásakor az összes többi kiegészítő vagy módosító határozati javaslatot elveti, de a Smialovszky félélt elfogadja. Ugy látszik a kormány "mindent a kibékülés érdekében" jelszóval egyezett ebbe bele.

Igen sokat vitatkoztak a képviselőházban azon is, hogy a törvényjavaslat sérti-e a katolikus dogmát vagy sem. Tódor József⁵⁶ előadása szerint: "A házasság a katolikus egyháznak a szentíráson alapuló tanítása szerint magától az Istentől a természet rendje szerint alkotott és szentesített, tehát határozott és világos, félre nem ismerhető, vallásos jelleggel bíró intézmény." Az egyházi áldással vallási és szentségi jellegű aktus lesz a házasság. Éppen ezért ennek felbontása a katolikus hitelvekbe ütközik; viszont a törvényjavaslat ezt lehetővé teszi, s így sérti a katolikus vallást. Hogy nemcsak ő tiltakozik a házasság felbonthatósága ellen, hanem külföldön is komoly ellenzői találhatók, hivatkozik Parion Nisas 1803. márc. 20-án a francia parlamentben tartott beszédére, aki így érvelt: "Azt mondjátok, hogy a vallások többsége megengedi a házasság felbontását. De nem a vallások többségéről van szó, hanem a többség vallásáról. A polgári házasság"

ság a házasság felbontásának engedélyével törvény által vetett csel a lelkiismeret számára; mert egy kis töredék lelkiismeret-furdalás nélkül élne azzal, ti mindenkinek felajánljátok azt? Miért nem engeditek meg a többnejűséget is, hisz talán vannak, akiknek vallásával és lelkiismeretével ez nem ellenkezik? Miért nem állítottok fel törvényeket a nő elbocsátására, mint Jeruzsálemben, a gyermekek kitételére, mint Kinában, a nő elégetésére a máglyán, mint Indiában? Azt mondjátok, ezek a következtetések örültek. Óh, nem a ti elveitek hibásak."

Minthogy ezek a következtetések csakugyan örültek, úgy hiszem felesleges választ keresnünk rájuk a képviselőházi napló köteteiben.

Szilágyi Dezső ezeket bőven megválaszolta. Itt csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy a törvényjavaslat nem sérti a katolikus dogmát; a házasságot ezután sem kötelező felbontani, csak ha a házasfelek ügyüket bíróság elé viszik. Egyébként pedig a javaslat messzemenően figyelembe veszi a katolikusok hitelvi érdekeit, ugyanis a jövőre is fenntartja az ágytól és asztaltól való elválasztás lehetőségét a végelválás mellett.

A konzervatív erők legnagyobb félelme az volt, hogy a házasság "államosításával" a teljes vallástalanság állapota fog bekövetkezni, az pedig magában hordja az erkölcstelenséget, az anarchiát, a "szocializmust". Hortoványi József⁵⁷ például a statisztika száraz adataival akarja dokumentálni,

hogy mindazokban az országokban, ahol már bevezették a polgári házasságot, milyen rohamos mértékben csökkent a vallásosság, s hogyan vezet ez az erkölcstelenség terjedéséhez. Ő is, akár csak az előbb említett Tódor, francia példára hivatkozik állításai bizonyításául. Charles Dupin ugyanis 1843. január 2-án a Párisi Akadémián a következőket mondotta: "Megfosztották a házasságot vallási méltóságától, hogyan becsülnék azt? Ha lehet törvényes ágyasságban élni, még inkább törvénytelenben. Azt híresztelték, hogy a bűnös viszonyokat megszüntetik a polgári házassággal. Nem, még szaporították. Ami nem becsültetik, az nem kerestetik." Majd a "kiváló statisztikus" Hortoványi azt igyekszik bizonyítani, hogy "a szocialisták száma azon arányban szaporodik évről-évre, amely mértékben szaporodott a megfelelő időben a keresztelés nélkül maradottak száma, és akkor matematikai bizonyossággal be lesz bizonyítva az a tétel, amit én felállítottam, hogy a vallás-erkölcsi alapnak a házasság és családjogi kiküszöbölésével mint züllik el a társadalom, és miként neveli a szocializmust, az anarchizmust." Az állam megdöntötte a hit valláserkölcsi alapját "és a hit világát, mely ezen durva elemeket is eddig féken tudta tartani, azok kebeléből kioltotta, kitépte kezéből az imakönyvet, s az helyette kezébe veszi most a dinamitot."... "Ha ezt akarják elérni Magyarországon is, ám hozzák be ezt az intézményt, tetőzzék be vele a modern jogállamot."

Mindezek hallatára gróf Pongrácz Károlyba⁵⁸ is fel-
támadt a hazaszeretet és a vallási érzület, s vésztjósloán
hangoztatja, hogy mindezen javaslatokat: "követni fogják, ha
igy haladunk, gyors sorrendben az istenség eltörlése, a valót-
lanság törvénybeiktatása, az anarchia és a dinamit." A magyar
népet óvó szeretetében pedig mindenkin tulatesz: "gondoskodjunk
a nép anyagi jólétéről, neveljük azt hazaszeretemben és isteni
félelemben, de ne raboljuk el istenét, ne romboljuk le oltá-
rát, s ne fosszuk meg a szükölködőt a szegényt, annak egyetlen
vigasztól, hogyha földi pályáját becsülettel lefutotta, a
tulvilágon jutalmat nyer érte." A javaslatot támogatók cso-
portja mindezekkel szemben hiába érvel azzal, hogy az egyház
igazán szabad működése a javaslat elfogadása után következhet
be, s igazi vallásosságot a kényszer nélküli vallásosság ered-
ményez. A konzervatív beállítottságuk azonban csökönyösen
ragaszkodnak mondva csinált ürügyeikhez. Sággy Gyula még az
egyhónapi tárgyalás után is ilyeneket hangoztat: "a törvény-
javaslat elfogadásával be fog állni előbb a vallásos közönyös-
ség, majd később a teljes vallástalanság, ami a nép zöménél,
tömegénél, melynél a vallásos nevelés és érzés tartja fenn az
erkölcsi érzést és erkölcsi életet, egyenlő a teljes erkölcs-
telenedéssel."

Tulajdonképpen mindezen vitakérdés vagy a polgári vagy az egy-
házi kötés helyeslésére megy ki. Erről a képviselőházban ül-

seken keresztül vitatkoztak, de helyszüke miatt, ezeket a vitákat nem áll módunkban részletesebben tárgyalni. Mindazok a katolikus képviselők, akik elfogadják a törvényjavaslatot, egyben annak egyenes következményeként szükségesnek tartják a katolikus autonómia megvalósítását, amit a felekezeti egyenjogúság elvére hivatkozva igényelnek. Természetesen ezek a képviselők nem látják be, hogy ez lehetetlen olyan egyház esetén, mint a római katolikus, amely évszázadokon keresztül kizárólagos államvallásként uralkodott s így szorosán összefonódott az államhatalommal. Ez az összefonódás bonyolult jogi kapcsolatokat hozott létre az állam és az egyház viszonyában. Többek között az államnak jónéhány jogosítványa volt az egyházi szervezetbe, az egyházi életbe való beleszólásra. Az új korra ugyan a központi állami szervnél csak az egyház feletti irányítási jogosultság maradt meg, de erről az uralkodó, aki éppen katolikus, nyilvánvalóan nem mond le. Ugyanakkor figyelembe veendő, hogy a katolikus egyház hierarchiájában, az annak csucsán álló pápával szemben autonóm jogok követelése értelmetlen, különösképpen azután, hogy a nemzetközi közzsínat elismerte a pápa ifallibilitását: Szent Péter utóda, Róma püspöke korlátlan ur a katolikus egyházban.⁵⁹

A kormány - úgy tünik - mindezek tudatában taktikusan cselekszik, végig hallgatja a képviselőknek - így Sággy Gyulának és másoknak - érveit, kiküld formálisan egy bizott-

ságot, s csendben várja a történelem alakulását. Wekerle Sándor miniszterelnök⁶⁰ a vita során tesz ugyan célzást a katolikus autonómia megvalósítására, de az említett bizottság jelentéséig határozott ígéretet nem. Ugyanakkor már jó előre kiköti, hogy az autonómia esetleges megvalósításánál a királynak a katolikus egyházzal kapcsolatos "fejedelmi jogai" sértetlenül megmaradjanak, s az állami érdek és "közszempont" minden tekintetben kifejezésre jusson. Azonban az ígéretekből és kikötésekből valóság nem lett. Husz év múlva lemondóan állapítja meg az egyik katolikus kánonjogász: miszerint az autonómia mindmáig nincs megvalósítva.⁶¹

A javaslatot ellenzők megpróbálták érvet kovácsolni Horvátország kérdéséből is. A törvényjavaslat mivel Horvátország az 1868. évi magyar-horvát kiegyezés szerint igazságügyi kérdésekben, így a házassági jog terén is önálló szabályozási joggal birt, úgy tekintette az ott megkötött házasságokat, mint amelyeket külföldön kötöttek.

Ezen felháborodik az ezeréves Magyarország képviselőháza, még azok is hibásnak tartják a szöveget, akik egyébként a javaslatot támogatják. Különösen a 48-as és függetlenségi párt tagjai, valamint az onnan kiváltak azzal támadják emiatt a kormányt, hogy eladják az országot, megbontják Sz. István koronájának egységét.⁶² Az igazságügyminiszter és néhány jobban felfogású kormánypárti képviselő hiába próbálja magya-

rázni, hogy a jogi tények miatt kellett így szövegezni. A vád elhangzott, s úgy látszik nincs ellene védekezés. Még Kossuth Lajos is azt írja turini magányában, hogy helytelen a kormány felfogása, de ugyanugy helytelennek tartaná, ha ezen mondvaszinált ürügy alapján tagadná meg a 48-as függetlenségi párt a törvényjavaslat elfogadását.⁶³

Végül is azzal oldja meg a problémát a kormány, hogy a részletes tárgyalásnál a kifogásolt szakasz helyébe ujat javasol Teleszky István, a bizottság előadója. Ebből a szövegből kimaradt az, hogy Horvátország "külföld", de helyette bevették, hogy Horvát-Szlavón-Dalmát országok Szent István koronája alatt Magyarországgal egy és ugyanazon államközösséget képező terület, s egyben a külföldön kötött házasságokat szabályozó paragrafusokra való utalással fejezték ki, hogy Horvátország ilyen értelemben külföld. Az egész így nagyon groteszk volt; ezt mondja Groschmid Béni is: "humorisztikus benyomást kelt, hogy legyen a 'Magyarországgal egy és ugyanazon államközösség' nagy empházisának odalyukadása, hogy a külföldre és külföldiekre vonatkozó szabályokat kell alkalmazni".⁶⁴

Egyes ellenzéki képviselők hajlandók voltak olyan kérdésem is problémázni, hogy a katonáknak nőülés esetén feljebbvalói engedély szükséges, s közös hadseregnél gyakran előfordul, hogy osztrák személy hivatott az engedély megadására.

Lényegében az említett rendelkezést a véderő törvény tartalmazza. Érdekes módon - amint a parlamenti felszólalásokból kiderül - a véderő törvény országgyűlési vitájában senki sem tartotta a szabályozást sérelmesnek, csak most kezdett el lázadni a hazafiui önérzet. Egyes képviselők a vita során a nemzetiségi kérdést is eléggé kiélezték. Általános vélekedés volt ugyanis a javaslatot ellenzők körében, hogy a törvényjavaslat a kormánypárt álláspontjával szemben nem segíti elő a nemzeti egységesedést, hanem még szítja a nemzetiségi ellentéteket. Rámutat arra Apponyi is, már elemzett beszédében, s igen sok követője akad, kik hasonlóan vélekednek. Erre a kitalált ürügyre talán a legfrappánsabb választ Horváth Gyula képviselő adja, aki szerint: "Magyarországon a nemzetiségi kérdést fájdalom sohasem akkor vesszük elő, amikor el lehet intézni, hanem mindig akkor, amikor azzal egymásra akarunk ijeszteni".⁶⁵

A vitapontok körül lezajlott argumentációk április közepéig elhúzták a javaslat tárgyalását. A kitartóan érvelő ellenzékiet csak Kossuth Lajos halála töri meg. A Kossuth halála után tartott második ülésben már elrendelheti az elnök a szavazást. Az 1894. április 12-én megtartott névszerinti szavazás során igennel szavaz 271 képviselő, nemmel 106. Ezzel a javaslatot a részletes tárgyalás alapjául elfogadják. Ugyanekkor szavaztak a törvényjavaslat kapcsán benyújtott mó-

dosítási és határozati javaslatok felett, melyek közül csak a már említett Smialovszky féle "kongrua" határozati javaslat került elfogadásra. Lényegében ezzel a javaslat győzelme biztossá vált.

A részletes tárgyalás 4 ülésben történt. Ennek során lényegi módosítás már nem történt. Egyetlen említésre méltó javaslatot fogadtak el, a Teleszky István előadó által beterveztett módosítást Horvátország kérdésében. Ennek tartalmát, jelentőségét már tárgyaltuk.

Április 17-én a házassági jogról szóló törvényjavaslat utolsó szakaszát is elfogadták, s már csak a főrendiházi tárgyalás volt hátra.

V. A javaslat a főrendiházban

A törvényjavaslat elsőprő képviselőházi győzelme után úgy tűnt, hogy nincs már hátra olyan akadály, amely a javaslat törvénnyé válását meggátolhatná. Ez a várakozás azonban nem vált be. A "méltóságos főrendek" ugyanis Magyarországon a legkonzervatívabb társadalmi csoportosulást alkották. Tisza Kálmán felsőházi reformja a katolikus főpapok, országos méltóságok és főrangú familiák tagjai mellett még helyet biztosított a főrendiház tagjai sorában a református, lutheránus és az unitárius vallás főpapjainak, s világi tiszt-

ségviselőinek. Ugy látszik, ez volt a felekezeti egyenjoguság Tisza Kálmáni értelmezése. Mindezen összetétel világossá teszi számunkra, hogy a főrendiház a konzervativizmus védbástyája volt hazánkban, s így ebben a testületben a házasságjogi törvényjavaslatra még megpróbáltatások vártak.

1894. ápr. 25-én jelenti be a főrendiház elnöke, Szilágyi József, hogy a házassági jogról szóló törvényjavaslat a képviselőháztól beérkezett, s azt a hármass bizottságnak kiadta. A javaslat feletti érdemi tárgyalást pedig május 7-re tűzi ki.⁶⁶

Az általános tárgyalás május 7-én valóban meg is kezdődik. Az előadó Czorda Bódog volt,⁶⁷ aki beszédében elmondotta, hogy a zavaros házasságjogi viszonyok szükségessé és elodázhatatlanná tették a kérdés megoldását. Ugyanis eddig hiányzott az egységes házassági jog, s ennek egyenes következménye az állami biráskodás. Egyébként a törvényhozás már más ügyekben is megszüntette az egyházi biráskodást, s amint azt a gyakorlat is bebizonyította, ebből semminemű károsodás nem következett be.

Az előadói beszéd után az ország primása, Vaszary Kolos esztergomi érsek jelentkezik felszólalásra.⁶⁸

Beszédét a primás azzal kezdi, hogy ő sem alapelveiben, sem részleteiben nem fogadja el a javaslatot. Természe-

tesen ezen a kijelentésén nem ütközik meg senki, hiszen a katolikus egyház részéről a javaslat elfogadása nonszens lenne, Vaszary tiltakozása érthető. Ezt mondotta a képviselőházi vitában Pulszky Ágost is,⁶⁹ aki szerint a katolikus egyház, amely ténykedését isteni eredetűnek tünteti fel, tiltakozott annak idején kiváltságai elvesztése miatt így a végrendeletek feletti egyházi biráskodás megszüntetése, az eskü feletti ítéletnek az egyház kezéből való kivétele ellen. Nem akarta elfogadni, hogy az egyháziak felett polgári és büntető ügyekben az állam bírósága ítéljen. "És ez természetes, hogy az aki a dicsőség és hatalom polcán áll, nem szivesen száll le, s nem szivesen osztozkodik meg a hatalomban és a jogban oly tényezőkkel, amelyeket eddig alárendeltjeinek tekintett."

De folytatva a primás hozzászólásának taglalását: Vaszary Kolos a javaslattal főleg azért nem érthet egyet, mert az a felbonthatóságot kívánja bevezetni. A felbonthatóság viszont ellenkezik nemcsak a katolikus egyház elveivel, de szerinte a természetjogi elvekkel is. Egyébként a házasság feletti biráskodás jogát az egyház nem az államtól nyerte, s itt ravasz kánonjogi fejtegetéssel azt próbálja bizonyítgatni, hogy az egyház említett jogát úgy ismerték el a keresztény államok. Igazolja ezt a törvényjavaslat indokolása is, amikor a kánoni jogot recipiálnak mondja.

Továbbá a törvényjavaslat azért sem fogadható el, mert nem érvényesíti a paritás elvét, ugyanis a katolikus hívőket a protestáns egyházjog elvein felépülő törvény hatálya alá kényszeritené. De politikai szempontból is elfogadhatatlannak tartja a javaslatot, mert ha az elkeresztelési rendelet politikai ellentmondásokat váltott ki, akkor a jelen javaslat az izgatottságot még csak fokozhatja, ahelyett hogy simítaná az ellentéteket. Befejezésül kijelenti, hogy mint primás sem fogadhatja el a javaslatot, mert tisztségének elfoglalásakor a királynak esküt tett: hű lesz hazájához, s hű lesz az egyházához. Ha a javaslatot elutasítja, attól még hazájához hűséges lehet, de ha elfogadná ugy egyházához lenne hűtlen.

Vaszary Kolos álláspontjához csatlakozik Barankovics György szerb pátriárka is,⁷⁰ aki szintén egyháza szempontjából tartja a javaslatot elfogadhatatlannak. Máriássy János ugyancsak a törvényjavaslat ellen foglal állást.⁷¹ "Illegitim parlamenti csodaszörnynek" mondja azt, amit mindaddig nem lehet tárgyalni, amíg a nemzet egy újabb választáson arról nem nyilatkozik. A javaslatot elutasítókhöz csatlakozik még Dessewffy Aurél,⁷² aki jónak látná ha újabb reconsideratio végett a képviselőháznak visszaküldenék a javaslatot. Kapcsolódik véleményéhez Szécsen Antal,⁷³ aki szerint időszerűtlen a törvényjavaslat. Majd egyházi részről hasonlóképpen nyilatkozik

Schlauch Lőrincz,⁷⁴ mert vélekedése szerint helytelen a sokszázados tradíciók megbolygatása. Román Miron⁷⁵ metropolita a nemzetiségek szempontjából szólal fel a javaslat ellen.

E vaskalapos álláspontokkal, főleg a primáséval, Szilágyi Dezső száll vitába.⁷⁶ Kiemeli, hogy ez a reform már századok óta érlelődik, s a rendezésre-ellentétben a katolikus egyház álláspontjával - az államnak joga van. De nem akarnak hitelveket sérteni, mivel a javaslat a házasságnak csak a polgári oldalát kívánja szabályozni, míg a vallási oldalt érintetlenül hagyja. Ennél többet egy felekezet sem kívánhat, mert eleve lehetetlen, hogy az állam mind a kilenc felekezet valamennyi kívánságának eleget tegyen. A biráskodás kérdéséhez annyit kíván hozzátenni, hogy a házassági jog állami szabályozása lehetetlen állami biráskodás nélkül.

Pártolja még a javaslatot Gajzágó Salamon,⁷⁷ aki a törvény elfogadása esetére reméli, hogy éppen a primás lesz az, aki a püspöki karral az élen megvalósítja a pax-ot, a békét. A törvényjavaslat célja - mondja Széchenyi Béla⁷⁸ - nem egyéb, mint hitelvi sérelmek nélkül kielégíteni az állam érdekeit, éppen ezért tartja azt elfogadhatónak. Hollár Ernő⁷⁹ szintén az elfogadást javallja, s helyteleníti a katolikusok álláspontját, mivel ilyen soknemzetiségű államban a kormányzat az állam érdekeire tekintettel csak valamennyi állampolgárt figyelembe véve szabályozhatja a kérdést. "Magyaros vitussal"

áll ki a javaslat mellett Beöthy Zsigmond,⁸⁰ aki őseinek szabadságért és jogért vívott küzdelmei visszhangjának tekinti a kérdés mostani parlamenti rendezését. Racionális szemlélettel szintén a javaslat elfogadását ajánlja Keglevich István,⁸¹ mert ha most el is utasítanák - mondja Keglevich -, akkor az ismét vissza fog kerülni a főrendiházba - aminthogy úgy is történt -, s akkor a főrendek kénytelenek lesznek elfogadni. Zichy Antal⁸² is szükségesnek tartja a kérdés rendezését az állam és egyház hatáskörének elválasztása miatt. Nem igaz, hogy elhamarkodott lenne a javaslat s a további fontolgatástól óva int Széchenyi István szavával: "a forradalomnak csak egy ellensége van, a reform!" A protestáns egyház részéről Szász Károly⁸³ nyilatkozik elfogadván a javaslatot, mert egyrészt az állam érdeke így kívánja, másrészt mert a nép megnyilatkozásai bizonyítják a javaslattal való szimpátiájukat. Khuen Héderváry Károly⁸⁴ figyelmezteti a főrendeket, hogy az izraelita recepcióról szóló törvényjavaslatot még vissza lehetett utasítani, de ma már nem olyan időket élünk! Végezetül Szontagh Pál⁸⁵ kijelenti, hogy reméli az első európai forradalmi mozgás elsöpörné a düledező főrendiházat, s meghozná az egyházi javak szekularizációját.

A Zay Miklós által feltett azon kérdésre, hogy az evangélikusok miért nem nyilatkoznak, Zelenka Pál⁸⁶ azt feleli, hogy feleslegesnek tartották az evangélikusok a beavatko-

zást mivel ezzel a javaslattal evangéliumaik tanait látják megvalósulni.

Mikor végül az elnök szavazásra teszi fel a törvényjavaslatot, úgy látszik el kelt volna egy kis evangélikus beavatkozás a siker érdekében, mert a szavazás eredménye: 118-an szavaznak mellette, míg 139-en ellene. Ez azt jelenti, hogy a javaslat a főrendiházban - minden erőlködés dacára - egyelőre megbukott.

E bukás kormányválságot idéz elő, Wekerle ugyanis kormánya nevében beadja lemondását. Az 1894. május 31-én bekövetkezett lemondást megelőzte Ferenc József és Wekerle egyezkedése, amely nem vezetett eredményhez. Wekerle ugyanis kormánya nevében kérte: a király - az alkotmányos eszközök igénybevételével - nevezzen ki új örökös főrendiházi tagokat, s így már biztosítható lesz a törvényjavaslat főrendiházi elfogadtatása. A király megtagadta a kérés teljesítését, mindössze annyit ígért meg, hogy három megüresedett főrendiházi helyre új embereket fog rövidesen kinevezni /élethossziglani tagoknak/.

A Wekerle kormány lemondását követően június 4-én Ferenc József Budapestre érkezik a válság megoldására. Megbízta Khuen-Héderváry Károly horvát bánt a kormány alakításával, de ez a kísérlet nem sikerül, mivel a kormánypárt nem hajlandó Wekerle mellől elállni. Így kénytelen Ferenc József

ismét Wekerlét bizni meg az új kormány megalakításával /június 6./, de kikötötte a király, hogy az új kormányban Szilágyi Dezső és Csáky Albin nem vehet részt. Wekerléék erős ragaszkodása Szilágyi személyéhez végül is kompromisszumot eredményezett, mert Szilágyi megmaradt igazságügyminiszternek, de Csáky Albin helyére Eötvös Lőránt került. Kihagyták még a régi kormányból Tisza Lajost és Bethlen Andrást, s helyükre Andrassy Gyula és Festetich Andor kerültek be. A király tehát újból kinevezi a Wekerle kormányt. Így az 1894. jun. 4-től tartó kormányválság jun. 9-én meg is oldódik, s már 12-én a főrendiházban mutatkozik be az új kormány.^{86/a} Ez kellő királyi figyelmeztetés volt a "méltóságos főrendeknek", mert a jun. 21. ülésen - a képviselőháztól újabb megfontolás végett, változatlanul megküldött javaslat vitájában - Rudnyánszky József⁸⁷ úgy nyilatkozik, hogy minden elfogadható lenne, csak a vallási momentumok tiszteletben tartására kellene valami jogi garancia a javaslatban. Még ugyanezen ülésben, az általánosságban történt tárgyalás után a szavazásnál 128-an nyilatkoznak a javaslat mellett, s 124-en ellene. Igen minimális többséggel, de elfogadásra került a javaslat. A javaslat főrendiházi elfogadásnál a következő tények még említésre méltóak. A király Wekerlét felhatalmazta, hogy a parlament mindkét házában tolmácsolja az ő álláspontját, amely szerint a király is szükségesnek látja - politikailag - a törvényjavas-

lat elfogadását. Továbbá rögtön az új Wekerle kormány megalakulása után Ferenc József korábbi ígéretéhez híven a megüresedett három főrendiházi tagságra élethossziqlan kinevezi gróf Esterházy Ferencet, báró Üchtritz Zsigmondot és Zuber József nyugalmazott főispánt. Mindezekben túl Ferenc József - Salacz Gábor közlése szerint - személyesen beszélt néhány főrenddel, hogy ne jelenjenek meg a szavazáson. Ha a szavazás eredményét vizsgáljuk, "Ő Felsége" részéről egy ilyen machinációt elképzelhetőnek tartunk, mivel a június 21. ülésben 19-en maradtak távol a korábbi nemmel szavazók közül. Lényegében változatlanul zajlik le a részletes tárgyalás, Vaszary Kolos⁸⁸ többrendbeli módosító javaslatai ellenére. Egyetlen változás, illetve kiegészítés Andrássy Aladár⁸⁹ ajánlására történt, mégpedig a következő: a törvény a házasságkötésre vonatkozó vallási kötelelességeket érintetlenül hagyja.

Szilágyi Dezső is hozzájárul a módosító indítványhoz, mivel az gyakorlatilag semminemű változtatást nem tesz a törvényen, de - úgy látszik - a főrendeket kielégíti. A módosítást utolsó előtti szakaszként iktatták be a törvény szövegébe.

Grosschmid Béni erre a változtatásra a következő maliciózus megjegyzést fűzte: "A főrendiházban iktatták be! Uram fia, mi jövő várhat az olyan nemzetre, mely minden örömét és dicsőségét kópiákban keresi!"⁹⁰

A főrendiházi módosításhoz a képviselőház hozzájárult. Ezzel a törvényjavaslat országgyűlési sorsa befejeződött. A szentesítés az egyházpolitikai reform keretében benyújtott többi törvénnyel együtt 1894. dec. 9-én történt meg. Az Országos Törvénytárban pedig, mint 1894: XXXI. tc. került kihirdetésre, december 18-án.

A katolikus egyház pedig, mint azt Pulszky Ágost mondotta, "a dolgokba legfeljebb bölcsen bele tud nyugodni", mert nem akarja magát a lelkiismeretekkel nagyobb ellentétbe helyezni, mint ahogyan az mulhatatlanul - vélt isteni jogának követelményeiből - szükséges.⁹¹

VI. A törvényjavaslat társadalmi visszhangja

A Wékerle kormány - mint arra az előzők során rámutattunk - meghirdette az egyházpolitikai reformokat. Az erre történt társadalmi reagálásokat az alábbiakban próbáljuk vázolni:

A katolikus egyház - mivel leginkább az ő addigi társadalmi, politikai és jogi pozícióit sértették a javaslatok - széles körű harcot indított a kormány ellen. Közvetlenül maga még nem lép fel 1893. első hónapjaiban, de az általa félrevezetett katolikus tömegek között szervezett tiltakozó gyűlések /pl. a Sopronban tartott nagygyűlés februárban⁹²/ és be-

adványok sora már jelzi, hogy a katolikus egyház nagy apparátussal, mindent megmozgatva védelmezi sok évszázados hegemóniáját. A magyar katolikus egyháznak a házassági törvényjavaslattal szembeni nagy fokú politikai aktivitásának az elsődleges kiváltója, a továbbiakban pedig eszmei és erkölcsi támogatója a Vatikán volt. Politikai inspirációjának nyilvánvaló jele a „Constanti Hungarorum” kezdetű enciklika, amit XIII. Leó pápa 1893. szeptember 2-án bocsátott ki. Az enciklika határozott ellenállásra szólította fel a magyar püspököket, serkentve őket: hogy semmi munkát ne kimélgjenek, amivel elérhetik a veszedelem eltávolítását a reájuk bizott nyáj feje felől /ti.: a házassági tvj. visszavonását vagy megbuktatását/. Már az enciklika felhívja a püspökök figyelmét arra, hogy szervező munkájuk során a király jóakaratu támogatására - mint eddig - most is minden bizonnyal számíthatnak. Az enciklika bár végső célját a javaslat megbuktatását nem tudta elérni, de a magyar katolikus egyház soha nem látott politikai machinációkba kezd, hogy a törvényjavaslatot megbuktassa. A tiltakozó nagygyűlések és beadványok fényt derítettek arra, hogy milyen látszat érvekkkel bódították el a tömeget. Szinte mindegyik petitióban ott olvasható, hogy nem kellene az egyházpolitikai reformjavaslatok, mert azok a pogányság és a vallástalanság behozatalát célozzák, az állami anyakönyvezés megvalósításával pedig csak új, felesleges adóterheket raknának

a már ugyanis megnyomorított adózó nép nyakába.⁹³

A kormányt azonban ezek a mozgólódások nem tartják vissza céljai megvalósításától; az igazságügyminisztérium az utolsó simításokat végzi a házassági jogi törvényjavaslaton. Erre a katolikus főpapság Vaszary Kolos bibornok hercegprimás vezetésével 1893. márciusában memorandumot készít, amelyben tiltakozik az egyházpolitikai reformok ellen.⁹⁴

A memorandumot megküldik a miniszterelnöknek azzal, hogy továbbítsa Bécsbe, Ferenc Józsefnek. Ezalatt elkészül a házassági jogról szóló törvényjavaslat. Azt szintén felterjeszti a kormány Bécsbe a királyhoz, hogy járuljon hozzá a javaslat országgyűlési tárgyalásához. Ferenc Józsefnek 1893. szeptember 25-én keltezett leveléből értesülünk, hogy a kormány javaslatát elolvasta, de közben nála járt Bécsben a két magyar bibornok /Vaszary Kolos hercegprimás, esztergomi érsek és Schlauch Lőrinc nagyváradai püspök/, akiket ő meghallgatott, s a főpapok "olyan fontos, sok tekintetben figyelemre méltó aggályt terjesztettek be", hogy kéri a magyar kormányát: tárgyalja meg ismét a javaslatot és újból terjessze fel hozzá elhatározás végett.⁹⁵

Amint az 1893. október 30-án tartott minisztertanácsi értekezlet jegyzőkönyvéből kiderül: "Az igazságügyminiszter Ur bemutatta a minisztertanácsnak f. hó 23-án létrejött megállapodása értelmében szerkesztett legalázatosabb felter-

jesztését a házassági jogról szóló törvényjavaslat tárgyában, mely egész terjedelmében felolvastatott és helyeseltetett, s az igazságügyminiszter ur megbízott, hogy azt mielőbb ő Fel-ségének mutassa be."

Wekerle egy későbbi, Ferenc Józsefhez intézett fel-terjesztésében említi, hogy 1893. november 6-án nyertek felhatalmazást a királytól a javaslat országgyűlési tárgyalására.

A továbbiakban vizsgáljuk meg, hogyan foglaltak állást a társadalmilag szintén jelentős erőt képviselő protes-táns felekezetek. Jellemző rájuk, hogy általában hallgatásukkal támogatják a kormány programját. A turócszentmártoni evangélikus esperesség tiltakozó petitióját kivéve, ilyen beadványaikkal nem igen találkozni.⁹⁶ A református felekezet egyetlen jelentős megmozdulása még 1893-ban volt, amikor is a Tiszán-inneni református egyházkerület Miskolcon tartott gyűléséből küld a kormánynak egy beadványt, amelyben helyesli annak egyházpolitikai programját és támogatásáról biztosítja.⁹⁷

A keleti egyházak reagálása ellentmondásos. A szerb görög keleti egyház hívei tiltakozó petícióikat elküldik mind a kormánynak, mind az országgyűlésnek. Sőt Karloviczán tilta-kozó nagygyűlést tartanak, amelyre Barankovics György szerb patriarcha áldását is adja /Barankovics később, amikor kérdő-re vonják hangsúlyozza, hogy ő csak megáldotta az egybegyűl-

teket, de felhívta figyelmüket, hogy maradjanak meg a törvény rendelkezéseinél/. A román görög keleti egyház hívei tiltakozó beadványokat nyújtanak be felső fórumokon, ugyanakkor Ferenc Józsefnek is küldenek hódoló táviratot az egyházpolitikai kérdésekben.⁹⁹

A vármegyék esetében - nyilván jól szervezett kormányakció hatására - szinte mind a 63 megye beadványaival találkozunk, amelyekben az egyházpolitikai reformokat támogatják és helyeslik. Hasonló álláspontról vallanak a városi törvényhatóságok iratai.⁹⁹ Viszont a községeknél egészen más a helyzet. Itt tudnak ugyanis a legnagyobb hatást elérni a katolikus egyház papjai agitációikkal. Se szeri, se száma azon kérvényeknek, melyek hazafias pátoossal ecsetelik a törvényjavaslat folytán őket ért sérelmeket, s mindazon csapásokat, melyek a javaslat törvénnyé válása esetén zudulnának rájuk.

Természetesen ezeket az általánosított következtetéseket nem szabad szigorú határok között szemlélni, mert ezek alól kivétel itt is-ott is akad. De a lényeg nem is ez, hanem, hogy az egyházpolitikai javaslatok megvalósítása kapcsán a társadalom egésze megmozdul, s annak így vagy úgy történő eldöntésébe megpróbál beleszólni. A törvényjavaslat ezzel már tuljut a megszokott országgyűlési kereteken, s mondhatni az egész akkori Magyarország saját ügyének hiszi a probléma megoldását.

A felzaklatott kedélyek a javaslat országgyűlési tárgyalásának megkezdésével nem nyugszanak meg. A budapesti tömeg is fokozottan érdeklődik az iránt, hogy mi történik a Nemzeti Múzeum melletti Országházban. Igen nagy tömegek verődhetnek össze az Országház környékén, mert Hieronymi Károly belügyminiszter, az országgyűlési tárgyalások zavartalanságát biztosítandó, karhatalommal vette körül az épületet.¹⁰⁰

A katolikus egyház még egy nagy támadásba lendül: katolikus nagygyűlést hirdet a fővárosba 1894. február 15-re, a hercegprimás elnökletével. A nagygyűlés követeli, hogy mielőbb szervezzék meg a katolikus autonómiát, népiskolák, középiskolák, főiskolák, akadémiák, egyetemek katolizáltassanak. Az ország 9 millió katolikusa nevében tiltakoznak a házassági törvényjavaslat ellen. A parlamentben óriási felháborodás támad, s napokon keresztül vitatják a nagygyűlés és annak határozata törvényes vagy törvénytelen voltát.

Természetesen a kormánypárt sem alszik, s néhány hétre a katolikus nagygyűlés után szimpátia tüntetést rendeznek a fővárosban a kormány egyházpolitikai reformjai mellett.

A megzavarodott, "bódult fejű" tömeg pedig itt is-ott is megjelenik, de nem érti miről van szó, csak legfeljebb hangoskodik a gyűléseken. Ezt az állapotot jól tükrözi egy falusi bíró esete, akivel Hock János képviselő a kormánypárti tüntetés során találkozott: "... találkoztam egy bíróval, s

kérdeztem mit keres itt Budapesten? " - Szegény embernek ott-hon ilyen időtájban nincs dolga; a jegyző ur azt mondja: az utiköltség ki van fizetve; hát feljöttem." - Erre azt mondtam: "De ugy tudom, magát a katolikus nagygyűlésen is láttam!" Erre azt felelte: "Oda meg a plébános ur hozott fel"¹⁰¹

A javaslat képviselőházi tárgyalása során egymást érik a beadványok /vármegyék, városok, községek/, amelyek egy része a javaslat mellett, másik része ellene foglal állást.

Mindezek a háborgások a javaslat képviselőházi győzelmével legnagyobb részben elülnek; a javaslat ellen még mindig átgálók egy kis csoportja a főrendiházat lepi meg beadványai-val. Egyelőre úgy látszik sikerrel, mert a javaslat az első próbálkozáson elbukik a főrendiházban. A bekövetkezett kormányválságot azonban - mint arról már szóltunk - Ferenc József sem tudta másként megoldani, minthogy ismét kinevezte a Wekerle kormányt, hangsúlyozva: mielőbb szeretné megoldani az egyházpolitikai javaslatok problémáját.

Erre a királyi figyelmeztetésre a katolikus egyház is meghunyászkodik, s bár ellene szavaz a javaslatnak, de szavakkal már a parlamentben nem igen tiltakozik, hallgatagon beismeri a vereséget. Vaszary Kolos ugyan megpróbál - a javaslat szövegére tett módosítási indítványokkal - még valamit menteni, de eredménytelenül. A nagy társadalmi mozgás pedig

lecsendesedik, s a javaslat országgyűlési győzelme után a komáromiaknak Ferenc Józsefhez a szentesítés alkalmából küldött üdvözlő távirata jelzi a mozgolódás elenyészését.¹⁰²

Ez a csönd azonban csak átmeneti. A katolikus klérust ugyanis ez a vereség nem törte meg, hanem ellenkezőleg ráébresztette arra, hogyha továbbra is aktiv befolyást akar gyakorolni a tömegekre és a törvényhozásra, hathatósabban részt kell venni a gyakorlati politikai életben. Ettől a felismeréstől vezetve alakítják meg 1895. januárjában a Néppártot, amelynek fennállása alatt a legfőbb támogatója anyagilag és szellemileg egyaránt a katolikus főpapság volt. A Néppárt laikus /nem papi/ megalapítói Zichy Nándor és Eszterházy Miklós Móric gróf voltak, azonban a fő szervező Molnár János apátplébános. A párt feladatát és hivatását a programja is nyilvánvalóvá teszi. Nyíltan hirdetik: céljuk az egyházpolitikai törvények megreformálása. Még hivatalos lapja is volt a pártnak: az Alkotmány, amely 1895. decemberétől 1919-ig szerepelt a katolikus papság érdekeinek sajtóorgánusaként. Parlamenti szerepléséről a Néppártnak mindössze néhány adatot közölnék: már indulnak az 1896-os választásokon, s 17 képviselőt küldenek a parlamentbe; majd ez a szám az 1901. és 1905. évi választások eredményeként felugrik 25-re. Legnagyobb volt a parlamenti befolyásuk az 1906-os koalíció idején, ahol 33 képviselővel a koalíció harmadik legjelentősebb csoportját alkották.¹⁰³

Nem érdektelen még megemlíteni a korabeli jogtudomány megnyilatkozásait az egyházpolitikai reformok kapcsán. Az elkeresztelési rendelet után kirobbanó házassági jogi vitába jogászok aktívan részt vesznek. A Jogtudományi Közlöny hasábjain, különösen 1890., 91., 92., 93. években egész cikksorozatokkal érvelnek a házassági jog reformja mellett vagy ellen. A javaslat parlamenti benyújtásától kezdve a cikkek száma csökken, s az 1894. év második felében és 1895-ben már csak a törvény magyarázatára szorítkoznak.¹⁰⁴

VII. A magyar házassági jog az 1894. XXXI. tc. szerint

Házasságjogi törvényünk-gyökeresen szakítva az eddigi felekezeti jogrendszerekkel - a polgári kötést veszi alapul, teljesen polgári jogi oldalról szabályozva a házasságot.

Elsősorban említésre méltó, hogy az eddigi felekezeti jogi szabályozást elvetve, az eljegyzéshez semmi különös joghatályt nem fűz, legfeljebb az alaptalanul visszalépő fél ellen biztosít kártérítési kereseti jogot a felmerült költségek erejéig a károsultnak.¹⁰⁵

A házassági akadályok tekintetében, szintén új szabályozást vezet be, az eddigi bonyolult, kánonjogi alapokon nyugvó szabályozás helyett.

Nem lehet házasságot kötni beleegyezés hiánya esetén, ide tartozik a cselekvőképesség hiánya: 12 éven aluliak, elmebetegek vagy akik eszköz használatától meg vannak fosztva, elmebetegség miatt gondnokság alatt állók, jelekkel magukat megértetni nem tudó siketnémák, vagy akiknek kiskoruságát ez okból meghosszabbították. Nő 16, férfi 18 életévének betöltése előtt általában nem köthet házasságot; ez alól azonban felmentés lehetséges. Speciális szabályozás vonatkozik a cselekvőképtelenség okából gondnokság alá helyezés iránti eljárás alatt állókra, ők az eljárás befejeztéig nem köthetnek házasságot. Ugyanakkor kiskorúak házasságkötéséhez a szülők, törvényes képviselő vagy gyámhatóság hozzájárulását kívánja meg a törvény.

A házassági akadályok második nagy csoportját a szabad beleegyezés hiányából származó akadályok képezik. Ezeknek esetei: a/ kényszer; de csak komoly fenyegetéssel előidézett félelem vehető itt figyelembe, b/ tévedés, c/ megtévesztés, amely megtámadási jogot eredményez, ha a másik házastárs lényeges személyi tulajdonságaira vonatkozott.

Rokonsági viszonyból származó akadályok képezik a harmadik csoportot. Ebbe az alábbi esetek tartoznak: a/ vérérokonság, amennyiben nem köthetnek házasságot vérrokonok egyeneságon, testvér testvérének vérszerinti leszármazójával; míg unokatestvérek között, csak tiltó és felmentő aka-

dály áll fenn, b/ sógorság, amelynek akadály voltát az ezred-
éves kánonjogi hatás ellenére sem ismerik el. Itt említendő
az utánozott v. lelki rokonság, amely a házassági törvénnyel
elvesziti akadályozó természetét, c/ polgári rokonság, vagy
örökbefogadás akadály, amely tiltó szabály, csak az örökbe-
fogadás tartamára vonatkozik.

A gyámsági viszony szintén házassági akadályt je-
lent, amennyiben a gyámság fennállta alatt a gyám és a gyá-
molt között tilos a házasság.

Érvényes házassági kötelék házassági akadályként
hasonlóképpen fennáll mindaddig, míg a korábbi házasság meg
nem szűnt, vagy érvénytelenítve nincs.

Büntett két esete szerepelhet akadályként: házasság-
törés és hitvesgyilkolás.

Az egyházi rend és a szerzetesi fogadalom.

A nősztehetetlenséget, tehát az impotentiát mint
házassági akadályt a tévedés keretébe illeszti be a törvény.
Míg a valláskülönbség, a cultus disparitas házassági akadá-
lyát a tc. elveti.

Fennmarad viszont a várakozási idő, mint házasság-
kötési tilalom. Tilos ugyanis a nőnek 10 hónap eltelte előtt
házasságot kötni, előző házasságának megszűnte, vagy felbon-
tása esetén. Kihirdetés mellőzésével szintén tilos a házas-

ságkötés. A tiltó házasságkötési akadályok alól felmentést általában az igazságügyminiszter ad, kivételesen, legfontosabb okoknál a király.

Egyébként a házasság ezentul érvényesen csak polgári tisztviselő előtt köthető.

Az állami anyakönyvekről szóló 1894. XXXIV. tc. szerint polgári tisztviselő: az anyakönyvvezető, a törvényhozás első tisztviselője, a főszolgabíró, a rendezett tanácsu város polgármestere, osztrák-magyar diplomáciai képviselő, konzul vagy ennek helyettese, a kormány felhatalmazása alapján.

A polgári házasságkötés előtti kihirdetés be nem tartása tiltó házassági akadálynak minősül, de lehetséges alóla felmentés.

Az 1894. XXXIII. tc. szerint az alapjaiban megromlott házasságok felbonthatók, de csak birói ítélettel és csak a törvényben előirt bontó okokból. Így már eleve kizárta a házassági törvény a mutuus consensussal létrejött házasságnak mutuus discensussal való felbontását.

A bontó okok szabályozása mindig valamelyik fél vétkeiségén alapul. Kétféle bontó okot különböztettek meg: feltétlen és feltételes okokat.

Feltétlen bontó okok: 1. házasságtörés, fajtalanság, kettős házasság, 2. elhagyás /csak akkor alap, ha alapos ok miatt történt/, 3. súlyos bántalmazás, 4. büntető ítélet.

Az említett okok valamelyikének fennforgása esetén a bíró mindig köteles kimondani a kötés felbontását.

Feltételes bontó okok:

1. ha az egyik fél a házastársi kötelezettségeket súlyosan megsérti, 2. ha a családhoz tartozó gyereket bűncselekmény elkövetésére, vagy erkölcstelen életmódra rábir, vagy rábirni törekszik, 3. erkölcstelen életet megátalkodottan folytat, 4. ha valamelyik felet a házasság megkötése után 5 évnél rövidebb tartamu szabadságvesztésre ítélték.

Ezekben az említett esetekben viszont csak a házasságok életviszonyainak konkrét vizsgálata, a házassági kötelek tarthatatlanságának megállapítása után bonthatja fel a bíró a házasságot.

- - - -

Az 1894. XXXI. tc. kapcsán nem kívánunk a részletekbe mélyebben belemenni. Rá kell azonban mutatnunk arra, hogy két vonatkozásban következett be gyökeres változás az addigi kánonjogi alapon nyugvó szabályozással szemben. Az egyik a házassági akadályok jelentős módosítása, s azoknak

a protestáns jogfejlődés által már kialakított ésszerű szabályokhoz való igazítása. A másik igen fontos újítás a házasság felbontásának megengedése. Erre a törvény csak szigorú keretek között adott lehetőséget és csak vétkesség esetében. A fentiek mellett kiemelésre tarthat még igényt a szeparáció intézményének általánosítása. Az ágytól és asztaltól való elválás /a thoro et mensa/ a javaslat kompromisszumos jellegére utal. Ez a szakasz ugyanis a katolikus hívők részére kívánja biztosítani a különélést végelválás nélkül, s anélkül, hogy a katolikus hitelvek csorbát szenvednének.

Magát a törvényt különösen két szempontból szükséges, legalább vázlatosan méltatni:

A törvény kétségtelen győzelmet jelent a haladó erők számára a reakciós feudális erők felett. Egyben ez a dualista Magyarország utolsó nagy országgyűlési győzelme is, amelynek kivívása során a haladó eszmékért a korszak legjelentősebb politikusai álltak csatasorba. A maga területén tökéletesen megvalósítja a törvény az állam és egyház szétválasztásának elvét. Természetesen a katolikus egyház nem tudott véglegesen belenyugodni vereségébe, s még 1940-ben is az állam és egyház közelítésével kívánja megoldani korai lelki válságát: "Egyre többen hangoztatják, hogy csakis a múlt század eszmevilágában szembekerült egyházi és világi

jogfogalom egymáshoz közelebbhozásával, csakis konkurenciájuk igazolásával állíthatjuk meg a világi jogot azon a lejtőn, amelyen ijesztő gyorsasággal gurul csődje felé".¹⁰⁶

A másik aspektus a törvény jogi jelentősége. Erre szolgáljon példaként Szladits Károly jellemzése 1940-ből: "Mai magánjogunk egésze még mindig eléggé ritka törvényekkel tarkított szokásjog. Családjogunk ennek az a része, amely leginkább codifikáltnak mondható."¹⁰⁷

J E G Y Z E T E K

1. A kérdés legújabb irodalmára a többi között l. Leder, J.: Geschichte der Religionsfreiheit im Zeitalter der Reformation. Stuttgart, 1965.; Wakin, E.; Schener, J.F.: The De-Romanization of the Catholic Church. New York, 1966.; Gołębiowski, S.: Uwagi o reformie rolnej dóbr kościelnych w Polsce przedwrześniowej /Megjegyzések az egyházi földbirtok reformjához az 1938. szeptember előtti Lengyelországban/ Państwo i Prawo. 1967.6.sz.; Maier, H.: Revolution und Kirche. Studien zur Frühgeschichte der christlichen Demokratie /1789-1901/. Freiburg, 1965.; Howe, M.W.: The Garden and the Wilderness: Religion and Government in American Constitutional History. Chicago, 1965.IX.; Jemolo, A.: L'Église et l'État en Italie du Risorgimento

á nos jours. Paris, 1960.; Mollnau, K.A.: Der Vatikan angesichts des Übergangs vom Kapitalismus zum Sozialismus. Staat und Recht, 1963.11.sz.; W sprawie stosunków między państwem a kościołem /Az állam és az egyház közötti viszony ügyében/. Nowe Drogi, 1966.4.sz.; Sobolewska, B.: Z problematyki ewolucji doktryny katolickiej w kwestii stosunku Kościoła i państwa. /Az egyház és az állam kérdésében a katolikus doktrina fejlődésének problematikája./ Państwo i Prawo. 1966.6.sz.; Goerner, E.A.: Peter and Caesar: The Catholic Church and Political Authority. New York, 1965.; Mikat, P.: Das Verheltnis von Kirche und Staat in der Bundesrepublik. Berlin, 1964.; Fischer, E.: Trennung von Staat und Kirche. München, 1966.; Klischko, Z.: Kirche und Staat in Polen. Weg und Ziel, 1962.10.sz.; Campenhausen, A.von.: Staat und Kirche in Frankreich. Göttingen, 1962.; Świątkowski, H.: Niektóre aspekty prawne stosunku państwa do wyznań w Polsce przedwrześniowej /Az állam és a vallások közötti jogviszony egyes kérdései a szeptember előtti Lengyelországban/. Państwo i Prawo, 1959.1.sz.; Vašečka, F.: Buržoázný stát a cirkev /A burzsoá állam és az egyház/. Bratislava, 1957.; Barberini, G.: Podstawy prawne stosunków między państwem i Kościołem we Włoszech /Uwagi na temat rewizji konkordatu oraz kwestii wprowadzenia rozwodów/ Az állam és az egyház közötti vi-

szonyok jogi alapjai Olaszországban /Megjegyzések a konkordátum revíziójának témájával és a válások bevezetésének kérdésével kapcsolatban/. Państwo i Prawo, 1971.

1. sz.

Vladár Gábor: Az egyház és az állam viszonya, Bp., 1947.;

Csizmadia Andor: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy korszakban /a továbbiakban Csizmadia: im./ Bp., 1966.; Orbán Sándor: Állam és Egyház 1945-1950. Bp., 1961.

2. Eötvös erre vonatkozó terveit l. Csizmadia Andor: Eötvös József kultuskormányzati és jogalkotó tevékenysége. Gazdaság és Jogtudomány / A Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság és Jogtudományok Osztályának közleményei/ Bp., 1971. V. köt. 3-4. szám.
3. Az egyházak ez irányú törekvéseit l. Csizmadia: im. 81-től.
4. Az ebben a fejezetben tárgyalásra kerülő felekezeti jogrendszerek vizsgálatánál alapul vett munkák a következők:
Konek Sándor: Egyházjogtan kézikönyve, Pest, 1867.;
Kovács Albert: Egyházjogtan, különös tekintettel a magyar protestáns egyház jogi viszonyaira. Bp., 1878.; Kovács Gyula: A házasságkötés Magyarországon egyházi és polgári

jog szerint, tekintettel törvényhozásunk feladataira Bp., 1873.; Házasságjogi törvényjavaslat indoklása, amit szószerint közöl Groschmid Béni: A házasságjogi törvény /1894. XXXI. tc./ I-II. köt. Bp., 1903.

5. II. Lajos 1523. évi V. decretumának 54. cikkelye előírja, hogy a király büntessen meg "... minden lutheránust és azok pártfogóit, valamint a felekezetükhöz ragaszkodókat, mint nyilvános eretnekeket és a boldogságos szűz Mária ellenségeit, halállal és összes javaik elvételével..." Corpus Juris Hungarici. Milleneumi emlékkiadás. Bp., 1889. 1000-1526. köt. 824-25. old./a továbbiakban: Corpus Juris, I./ II. Lajos 1525. évi VI. decretumának 4. cikk 4. §-a szerint: "A lutheránusokat is mind ki kell irtani az országból; és bárhol találhatók, nemcsak az egyházi, hanem a világi személyek is szabadon fogják el és égessek meg." Corpus Juris, I. 830-31. old.
6. A Concilium Tridentium történeti sorrendben a 20. zsinatnak számít. Ujra megnyílt 1545. dec. 13-án; 1563. dec. 12-én ünnepélyesen kihirdetik a zsinati határozatokat, s azokat a pápa 1564. január 26-án bullában kiadja. Történetének hiteles kiadását l. Pallavicini Sforza; Istoria del Concilio di Trento /1656-57, II. kiad. 4. köt. 1664/. Továbbá Vanyó Tihámér A.: A tridentizsinat határozatainak

végrehajtása Magyarországon. Klny. Pannónhalma. 1933.

7. Ferdinánd egyébként neheztelt, hogy a zsinat olyan behatóan foglalkozott a házasság kérdésével. 1563. júli. 19-én kelt levelében helyteleníti, hogy "oly tisztán világi ügyek, mint a házasságok és trónutódlások" a zsinat által tárgyalatnak. Rószner Ervin: Régi magyar házassági jog. Bp., 1887. 122. old. Ferdinándot mint magyar királyt az 1562. jan. 1-re ismét összehívott tridenti zsinaton Draskovich György, Pécs püspöke képviselte, a magyar katolikus főpapságot pedig Kolozsvári János domonkosrendi szerzetes és Dudich András tinnini püspök. Az említett tényeket, valamint Ferdinándnak a zsinattal kapcsolatos egyéb állásfoglalásait közli. Kováts Gyula: im. 34. old.- A magyar főpapok tridenti zsinati ténykedéséről tájékoztat: Magyar Sion. I. köt. Esztergom, 1863.

A papi nőtlenség kérdése is igen összetett probléma. Magyarországon a XI-XII. századokban még igen gyakran nőültek a papok, amit bizonyít a Sz. László és Kálmán alatti zsinati törvényhozás. Csak az Anjouk korára vált általánossá a coelibátus. De ez sem tartott tovább két évszázadnál, mert a mindent elsőprő erővel hódító reformáció egyik nagy vívmánya volt a papi nőtlenség eltörlése, a kialakuló felekezetek papjai megkötés nélkül házasodtak. Természetesen ez nem maradt hatás nélkül a katolikus

hiten maradt lelkészekre sem, akik a reformáció éveiben a protestáns papok mintájára sorra megnősültek. A korabeli canonica visitatiók jegyzőkönyvei bizonyítják, hogy a felvidéki egyházmegyében, szinte csak mutatóban akadt nőtlen pap. Róma viszont sürgette ezen új házasságokat a minél előbbi különválásra. A magyar katolikus papok persze nem engedtek, mondván: nem csak az új felekezetek papjai nőszülnek, de ezeréves szabadsága az a keleti keresztény egyház papjainak is. Érdekes módon I. Ferdinánd király védelmébe vette papjait, s ő is sürgette a Római Curianál: engedjék meg a katolikus papok nősülését. Míg pedig a Curia hajthatatlan volt, Ferdinánd a zsinat elé vitette a kérdést, amely a remények ellenére sem adott engedményt. Így több száz évre lezártnak tűnt a kérdés, mignem a legutóbbi vatikáni zsinaton új csatározások kezdődtek körülvette.

8. Az indoklást l. Groschmid Béni: A házassági törvény /1894.XXXI. tc./ I-II. köt. Bp., 1908.
9. Nem volt ritka eset, hogy katolikus főpapok is reformáltak, így: Podmaniczky István nyitrai, Thurzó Ferenc nyitrai püspök 1557-ben, Kécheti Márton veszprémi püspök 1538-ban, Dudich András, ekkor már pécsi püspök 1567-ben, Ludányi György apát 1557-ben, Horváth János szepesi prépost 1544-ben. L. Kovács A.: im. 177. old.

10. A magyar protestáns egyházak szervezetének létrehozására irányuló kísérleteket l. Kiss Áron: A XVI. sz.-ban tartott magyar református zsinatok végzései. Bp., 1882. A protestánsok szétválásukról a következő zsinatokon határoztak: a Felső-Tisza vidéki protestánsok az 1562-i tarcali zsinaton fogadják el a kálvini irányzatot; Erdélyben az 1563-as tordai és 1564-es nagyenyedi zsinaton döntenek úgy a magyarok és a szászok, hogy két felekezetre különválnak; a Tiszántuli tizenhét egyházmegye az 1567-es debreceni zsinaton dönt a kálvini ágazat mellett; a Tolna-Baranya vidékiek az 1576-os hercegszőlősi zsinaton fogadják el a helvét /kálvini/ hitvallást; végül a Dunántuli felső vármegyék az 1591-es csepregi hitvita után válnak szét evangélikus és református felekezetekre.

Az egyes felekezetek egyházszervezetének létrehozásáról a következő zsinatok intézkednek: a reformátusok: legkorábbi zsinatain még csak itt-ott van említés az egyes tisztségviselőkről: 1545. erdődi, 1554. óvári, 1555. második erdődi, 1570. csengeri zsinatokon; az evangélikusoknak Thurzó György hívja össze az 1610. évi zsolnai zsinatot, Thurzó Kristóf 1614-ben Szepesváraljára, majd Thurzó Szaniszló 1622-ben Szempcre gyűjt zsinatot, amelyek körvonalazzák az egyházi szervezetet. Nevezetes még az evangélikusoknál az 1707-es rózsashegyi zsinat,

- amelyet később a Habsburg kormányzat érvénytelenít. Meg kell említeni még az 1791. évi budai református és a pesti evangélikus zsinatokat, az együttes szervezkedés példájaként. L. még: Magyar állam- és jogtörténet /Csizmadia A., Kovács K.; Asztalos L./ Bp., 1972. 235-39.old.
11. A III. Károly-féle resolútiokat l. Kovács Albert: im.198
  12. A magyarországi keleti egyházak jogállásának alakulásáról tájékoztat a többi között Kállay B., A Szerbek története. 1. köt. Bp., 1878.;Dr. I.H. Schwicker: Politische Geschichte der Serben in Ungarn. Bp. 1880.; A görögkeleti egyház magyarországi fejlődéséről l. még: Csizmadia A.: im. 75. old.; valamint Magyar állam- és jogtörténet /Csizmadia A., Kovács K., Asztalos L./ Bp. 1972. 239.old.
  13. A II. József-féle pátensek elemzését l. Groschmid: im. I. köt. 293- 94.old., valamint Kováts Gy.: im. 54. old.
  14. II. Lipót 1790. évi decretumának 11. cikkelye rendeli: "Mind a két hitvallású evangélikusok összes házassági ügyeiben a biráskodás saját egyházi székeikre hagyassék.." A 27. cikkely a görög nem-egyesültekről mondja: "Ő királyi apostoli szent felsége kegyelmesen beleegyezni méltóztatik, hogy az ország görög nem egyesült lakosai, kik az országban polgárjoggal bírnak, megszüntetésével az ellenkező törvényeknek, amennyiben azok a görög nem egyesül-

tekre vonatkoznak, más honlakosok módjára Magyarországon és a kapcsolt részekben jószágok szerzésére és birtoklására, s minden hivatal viselésére képesek legyenek." Corpus Juris. 1740-1835. köt. 175. ill. 179. old. Különösen figyelemre méltó a 11. cikkely, mivel a protestáns felekezeteknek megengedi a saját egyházi székeik előtt való biráskodást, de ezek megszervezéséig a protestánsokra nézve továbbra is megmarad az állami biráskodás, egészen a házassági törvény megalkotásáig. Bizonyos mértékig ezzel magyarázható a protestáns felekezetek állásfoglalása a házassági törvény vitájában. Nem elleneztek az egységes állami házassági jog és állami biráskodás bevezetését, hiszen házassági ügyekben már száz éve világi bíróságok jártak el.

15. A kezdeményezéseket taglalja a Házassági törvényjavaslat /továbbiakban: Htvj/ 1. Groschmid: im. 294-95. old. A II. Lipót alatti rendezéssel kapcsolatban 1. még Horváth Mihály: Magyarország történelme. Bp., 1873. 8. kötet. Lipót rendeletei, 26. old.; vallásügyi viták az országgyűlésen, és a törvény keletkezésére 86-92. old.
16. Az országgyűlési kontroverziákról beszámol a Htvj. 1. Groschmid: im. 297. old.
17. 1844: III. tc. 2. § "A jelen törvény kihirdetése után

keletkező azon vegyes házasságok is, melyek evangélicus lelkipásztor előtt köttenek, törvényesek." 3. §- "Azon vegyes házasságok, melyek római katholicus és az evangélica vallás bármelyikéhez tartozó felek között az 1839-ik évi Martius 15-ik napjától kezdve, a most folyó 1844-ik évi November 10-ik napjáig kötöttek, és nem római katholicus, hanem evangélica vallás bármelyikének lelkipásztora által adattak össze, törvényesítettnek jelentetnek ki" Corpus Iuris, 1836-68. köt. 199. old.

18. Bornemissza Pál erdélyi püspök 1556-ban odahagyja a hitujítási zürzavarban Erdélyt. Egyesek szerint a püspökség otthagadásához nagyban közrejátszott Bornemisszának Ferdinándhoz pártolása. A püspökség nem volt betöltve 1597-ig, amikor Báthory Zsigmond fejedelem Náprágyi Demetert teszi meg püspökké. Azonban a protestáns rendek 1610-ben elűzik Náprágyit, mivel "a római császár érdekében álnokul viselkedett". Ettől kezdve a püspökség ügyeit az egyházi vikáriuson kívül az Erdélyi Katolikus Státus intézi, amely protestáns mintára bevonja a világiakat is az egyház igazgatásába. Az egész egyetemes egyházjog fejlődésében ez az egyetlen kivétel, a laikusok részvételére a katolikus egyház igazgatásában.
19. A vonatkozó erdélyi törvényhelyek latin nyelvű szövegeit közli Kováts Gy.: im. 51. old., valamint említi még

Grosschmid im. 299. old.

20. 1848: XX. tc. 1. §: "Az unitaria vallás törvényesen bevett vallásnak nyilvánítottatik." 2. §: "E hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetre nézve különbség nélkül tökéletes egyenlőség és viszonyosság állapítottatik meg".
6. §: "Az 1844. tc. rendelete a görög nem egyesült vallásuakra is kiterjesztetik." Corpus Iuris, 1836-1868. köt. 243-44. old. Az 1848: XX. tc. értékeléseit l.: Csizmádia A.: im. 76-82. old.; valamint Vešečka F.: Buržoázny stát á cirkev. Bratislava, 1957. 52-63. old. Igen figyelemre méltó a szerző következő értékelése: "Ausztriával szemben a haladás Magyarországon abban áll, hogy míg Ausztriában a keresztény egyházaknak csupán a vallás nyilvános gyakorlásának joga volt biztosítva a katolikus egyház primátusa mellett, Magyarországon valamennyi keresztény egyház az államhoz való viszonyában elvileg paritásos alapon állnak /1848: XX. tc. 2. §./ még ha a magyar forradalom az egyes részletkérdéseket nem is oldotta meg /pl.: a katolikus egyház hatalmas földbirtokainak kérdését/."
21. Lásd erről a Htvj. általános indoklását; Grosschmid: im. 302. old.

22. Az 1868: XLVIII. tc. a vegyes házassági válóperekről: "1. § A vegyes házassági válóperek, amennyiben a házassági kötelék érvényességét és az ideiglenes elválást, vagy a végképi felbontást tárgyazzák, az alperes illetékes bírósága előtt indítandók meg, és miután az alperes felett kimondott ítélet jogerős, a per legfőlegb harmincz nap alatt hivatalból átteendő a felperes illetékes bírósághoz, mely viszont a felperes felett hoz ítéletet. Mindenik félre nézve egyedül saját illetékes bíróságának az illető fél saját hitelvei alapján hozott jogerejű ítélete kötelező.- 2. § Házassági ügyekben a kötelék érvényességének kérdésében, a római és görög katolikusokra és görögkeleti vallásuakra, valamint az erdélyi két evangélikus egyház hiveire és az unitáriusokra nézve, a jelenleg fennálló egyházi törvényszékek az illetékes bírák, a két evang. hitfelekezetű egyház magyarországi hiveikre nézve pedig az illető világi törvényszékek." Corpus Iuris, 1836-1868. köt. 500-501. old.
23. 1868: LIII. tc. a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonzóságáról: "Addig, míg a vallásfelekezetek egyenjogúsága törvény útján általánosan szabályoztatnék, az 1848-ik évi XX.-ik t.cz. alapján a keresztyén vallásfelekezeteket illetően rendeltetik: 1. § A törvény

által megállapított feltételek és formaságok megtartásával mindenkinek szabadságában áll más hitfelekezet kebelébe, illetőleg más vallásra áttérni... 11. §. Vegyes házasságok bármelyik fél papja előtt érvényesen köthetők.-

12. §. A vegyes házasságból származó gyermekek közül a fiók atyjoknak s a leányok anyjoknak vallását követik.

A törvénnyel ellenkező bármely szerződés, térítvény vagy rendelkezés ezentul is érvénytelen, és semmi esetben se birhat jogerővel." Corpus Iuris 1836-1868. köt. 506-507. old. - A fent említett rendelkezéseknél fogva a protestáns felekezetek ezt a törvényt egyenjogúságuk alapvető biztosítékának tekintették. Megpróbálták ezt később felhasználni ellenük a házassági törvényjavaslattal szemben állók, mondván, hogy ezen alapelvek felrugasába a protestánsok nem egyezhetnek bele.

24. Az Eötvös-féle kezdeményezést taqlalja a Htvj.

Az Eötvös tervezet 9. §-a: "A vallás különbözősége a házasság polgárjogi érvényességére nem bir befolyással. Az állam a házasságot a maga szempontjából polgárjogi szerződésnek tekinti, amelyet saját törvényei szerint ítél meg." Groschmid: im. 307. old.

Egyébként a dualista időszak házassági jogi ill. egyházpolitikai kérdésével kapcsolatos minden hivatalos beszéd

és iromány egybegyűjtve olvasható Zeller Árpád: A magyar egyházpolitika, I.II. köt. Bp., 1894.

25. Irányi Dániel határozati javaslatát említi a Htvj. 1. Grosschmid: im. 307. old.
26. Trefort Ágoston nyilatkozatára hivatkozik még a Htvj. 1. Grosschmid A Ht. 307-308. old.
27. Hogy az 1893-as Htvj. a Deák-féle koncepciót tette magáévá, erre szolgáljon bizonyítékul a Deák beszédéből vett idézet: "A polgári házasság szerintem, absolute nem vallási, hanem tisztán polgári kérdés. A két mód közül, melyet eddig követtek, az egyik az engedélyezett, a másik a kötelező polgári házasság. Nem tehetek róla, én az elsőt, a facultativ házasságot, nem tartom logikai alapon nyugvónak, nem tartom helyesnek és magára az egyházi rendre nézve is sértőbbnek tartom, mint a kötelezőt. Mert ha nyersebb nyelven mondanók ki a facultativ polgári házasságról szóló törvényt, ez annyit tenne, hogy az állam azt mondja alattvalóinak: Fiaim, ha házasodni akartok, menjetek papjaitokhoz, adjanak ők össze benneteket; de ha össze nem ad titeket, akkor jöjjetek hozzám, majd összeadlak én. Ellenben a kötelező polgári házasság egészen más. Ott az állam mondja, hogy a házasság nemcsak egyházi szertartás, hanem polgári szerződés is és pedig

- a legfontosabb, mely alapja a legitimitás , a successi-
onak stb.; én tehát mint állam megkivánom, hogy ezen pol-
gári szerződés előttem köttessék: annak egyházi részét
azután végezzétek el a magatok papjainál. Ebben sem sér-
tő, sem absurd, sem helytelen nincs." Képviselőház Nap-
lója, /1872-75. országgyűlés/ VIII. köt. 365. old.
28. Az 1879-es javaslat sorsáról l. még Grosschmid: im. 309.
old.
29. Irányi Dániel újabb indítványát említi a Htvj. indokolása;
l. Grosschmid: im. 310. old.
30. Pauler javaslatának sorsát l. Grosschmid: im. 310. old.
31. Irányi ismételt indítványát l. Grosschmid: im. 312. old.
32. Apponyi Albert, mondotta ekkor: "... a nemzeti egységnek
érdeke feltétlenül megkivánja azt, hogy itt egységes
jogrend foglalja magába az államnak összes polgárait,
hogy ne legyen az állam polgárainak egyetlenegy oly ré-
sze sem, amely az általános jogrenden kívül áll, hogy a
vallási és egyházi életből kivétessék az a mérgező anyag,
mely a mindennap szükségesékké váló kompromisszumokból
ered, hogy ezáltal a magyar nemzet erkölcsi életének
minden tényezője akképp sanáltassék, hogy arra azután

- egységes, szabadelvű, mindenki iránt egyenlő mértékkel mérő jogrend, mint szilárd bázison felépíthető legyen." Képviselőház Naplója /1887-1892. országgyűlés/ XX. köt. 58. old.
33. A főrendiháznak az 1868-as vitában elfoglalt álláspontjával behatóan foglalkozik a Htvj. ált. indokolása, 1. Grosschmid: im. A Ht. 315-320. old.
34. Az 1883-as állásfoglalásra Htvj. ált. indoklása, 1. Grosschmid: im. A Ht. 320-21. old.
35. A legkorábbi burzsoá szabályozásról, a francia Code Civile-ről. 1. Pap Tibor: Magyar Családi Jog. Bp., 1967. 44. old.
36. Az említett cancelláriai rendelet található az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok között, 1. Corpus Iuris, 1836-1868. köt. 275. old-tól.
37. A házassági törvény /1894.XXXI. tc./ létrejöttéig a házasságra vonatkozó törvényes rendelkezések a következők voltak: Szent István II.27., Kálmán II. 15., Szent László I.10., Werbőczy: HÁRMASKÖNYV I. 47., 106., 107., Bécsi béke 1606. junius 23. II. Mátyás 1608.k.e. I.decr., III. Ferdinánd. 1646.II.decr. /Linzi béke/; II. Lipót, 1790/91. decr. 15, 16, 26. cikkek, 1791: XXVII. tc.,

1844: III. tc., 1868: LIII.tc. 9-12. §§. - A házassági ügyekben való biráskodást megalapozza az 1458. évi decr. 9. art.: "Továbbá, hogy az egyházi birák, akár érsek és püspökök, akár helyetteseik, ne biráskodjanak egyéb dolgokban, mint csak hitbért és jegyajándékot, leánynegyedet, vérontást, egyházi személyek és asszonyok megverését tárgyazó, valamint végrendeleti és házassági ügyekben és hamis esküvés dolgában, amint ezt az egyházi szabályok kimondják."

További törvényhelyek, amelyek a házassági biráskodásra vonatkoztak a következők: 1462. decr. 3.art., 1464. decr. 17. art., 1492. decr. 46. art., 1723. decr. 29. art., 1827. XXX.tc., 1868. XLVIII. tc., 1868.LIV. tc. 22.36.53. §§., valamint a hazai szentszéki biráskodásra l. Bónis Gy.: Die Entwicklung der geistlichen Gerichtsbarkeit in Ungarn vor 1526. Sonderdruck, Weimar, 1963. /Az egyházi igazságszolgáltatás fejlődése Magyarországon 1526. előtt./

38. Az un. elkeresztelési rendeletet l. 10 086.VKM sz. rend. Magyarországi Rendeletek Tára 1890. I. köt. Budapest, 1890.

39. Volt egy korábbi elkeresztelési rendelet is, 24 727/1884. VKM. sz.r., amelyet Trefort Ágoston kultuszminiszter bocsátott ki. Mivel nem volt szankciója, soha nem tartották be. l.: Csizmadia A.: im. 86. old., Salacz Gábor: A magyar kulturharc története. Pécs. 1938. 26. old.
39. Grosschmid:im
40. Szilágyi Dezső igazságügyminiszter betérjesztését l.: Képviselőház Naplója 1892-97. országgyűlés /a továbbiakban: Képviselőház Naplója/ XV. köt., 63. old.
41. Az Igazságügyi Bizottság jelentésének a benyújtása uo. 599. old. Magát a jelentést l. Képviselőház Irományai, 588.sz.
42. Teleszky István felszólalását l. Képviselőház Naplója, XVI. köt. 69. old.
43. Apponyi Albert beszédét l. uo. 69. old.
44. Apponyi Albert az említett beszédek 1892. máj. 24-én és november 25-én tartotta.
45. Kossuth Lajosnak Helfy Ignáchoz írott két levelét l.: Kossuth Ferenc: Kossuth Lajos iratai. X. köt. Bp., 1904. /a továbbiakban Kossuth F.: im/ 399, 421. o.
46. Babó Emil felszólalása, Képviselőház Naplója XVI. köt. 101. old.; Szacsvey Sándor hozzászólása uo. 111. old.;

Reitter János hozzászólása uo. 111. old. "... e reform évszázados intézmények kiméletlen felforgatásával, a kellő előkészületek és a végrehajthatóság minden biztositéka nélkül oly ujitást céloz, amely a nép hagyományos felfogását sérti, ... ha életbeléptetnék, az adózó népre uj, felesleges terhet ró." - Gróf Bethlen Gábor felszólalása uo. 206. old., gróf Pongrácz Károly hozzászólása uo. 229. old.

47. Wekerle Sándor miniszterelnök és pénzügyminiszter beszéde uo. 209. old., - gróf Csáky Albin vallás és közoktatásügyi miniszter beszéde uo. 143. old.
48. Komjáthy Béla felszólalása uo. 219-228. old. Beszédében hivatkozik az 1848. előtti nagy szabadelvűek példájára: "Ezek már 1846-ban - pedig akkor egy kissé más forma kormány állt velök szemközt - egész határozottan kijelentették, hogy az ellenzékeskedést tovább nem vihetik, minthogy mindent megtámadnak, ami a nemzet érdekeivel ellenkezik, s mindent elfogadnak, bárhonnan is jöjjön, ami a nemzet érdekeivel megegyezik." Majd saját pártjának tagjait bírálja, akik most a javaslattal szemben foglaltak állást: "És indokolniok kellene e padon ülőknek, hogy hosszú évek sorám minek irták alá azon manifesztumokat, azon feliratokat a házon belül és kívül, amelyekben ezen

elveket hangoztatták." Továbbá a javaslatot helyeslő, de azt ennek ellenére el nem fogadó Polónyit bírálja: ". oly szépen senki sem fejtette ki, miért tartja szükségesnek ezeket az elveket érvényesíteni, mint ő, s aztán pedig elkezdett kutatni és csoportosítani mindent, csakis azért, hogy az ige, amit ő szentnek tartott, testté ne váljjék..."

49. Hieronymi Károly belügyminiszter felszólalás uo. 94. old.
50. Szalay Imre: hozzászólása uo. 258. old.
51. Gróf Szapáry László felszólalása uo. 279. old.
52. Sághy Gyula hozzászólása uo. 284. old
53. Visontai Soma hozzászólása uo. 250. old.
54. Pap Géza felszólalása uo. 297. old.
55. Smialovszky Valér hozzászólása uo. 232. old.
56. Tódor József felszólalása uo. 192. old.
57. Hortoványi József felszólalása uo. 177. old.
58. Gróf Pongrácz Károly felszólalása uo. 229. old.

59. A katolikus autonómia megvalósítása nem a vitába akkor bedobott politikai fogalom volt a korabeli magyar belpolitikában. Még 1848-ban vetik fel a katolikus autonómiát maguk a katolikus főpapok, akik erősen féltek az új magyar kormány gyámkodásától.

A tényleges megvalósítás - azon túl, hogy felvetették a kérdést - sem a kormánynak, sem pedig a katolikus egyháznak nem volt céljában. Különösen a katolikus egyház nem győzte hangsúlyozni, hogy csak akkor egyezhet bele az autonómiába, ha az megegyezik a Vatikán kívánságával is. Márpedig a Vatikán mindenkor szigorúan elhatárolta az egyház hierarchikus szervezetét mindenféle külső, laikus behatástól. E tekintetben az esetlegesen megvalósuló magyar katolikus autonómia nem kívánatos precedens lett volna több ország előtt is az egyházi szervezet laicizálására. Ez pedig gyökeresen ellenkezett volna a múlt század végén a Vatikánban előretörő centralizálási törekvésekkel.

Magyarországon a házassági törvény létrejötte után össze is hívnak egy kongresszust, amely a katolikus autonómia mikénti megvalósításáról tárgyalt. De ez csak a tömegeknek szánt politikai fogás volt, mert a tárgyalások során kialakított tervezetet sem a katolikus egyház sem

a kormány nem kívánta valóra váltani. A kormány is úgy informálja a Vatikánt a tárgyalások eredményéről, hogy az még nem végleges. Az autonómiával kapcsolatos további kísérletekről részletesebben beszámol még Csizmadia A.: im. 92-93. és 136. old.

60. Wekerle Sándor miniszterelnök és pénzügyminiszter fel-
szólalása uo. 209. old.

61. "... az állam ..... a protestánsoknak megadta az önkor-
mányzatot és még korábban a vallásszabadságot, míg a
katolikusok még mindig várják az autonómiát" l.: Schermann
Egyed: A házasság jogi és erkölcsi szempontból Bp., 1913.
13. old.

62. Ilyen állásponton voltak: gróf Szapáry Gyula l. Képvi-
selőház Naplója XVI. köt. 148. old.; továbbá Kovács
Albert: "a javaslat indokolatlanul megbolygatta az ügy-
ahogy már nyugvópontra került horvát kérdést." l. uo.
274. old.

Sághy Gyula hozzászólását l. uo. 284. old.

Sághy szerint a javaslat Horvátországot külföldnek titu-
lálja: "Már pedig ez kétségkívül az államegységnek na-
gyon is veszedelmes lazítása, és így egyenes utalás a

horvát tulzóknek arra, hogy törekedjenek Horvátországot Magyarországtól jogilag mentől nagyobb mértékben elkülöníteni, s a fennálló közjogi állapotot más irányban is mentől inkább bomlasztani, és bátorítás mindenestre ez irányban mind messzebb menő koncessziók követelésére." Tibád Antal felszólalásában hangsúlyozza, hogy a javaslat csak kiélezi a nemzetiségi ellentéteket, ahelyett, hogy azokat csökkentené. 1. uo. 314. old. Ugron Gábor felszólalását 1. Képviselőház Naplója XVII. köt. 56. old. Szalay Károly hozzászólását 1. Képviselőház Naplója XVII. köt. 20. old.

63. Kossuth F.: im. 424. old.
64. vö. 1894.XXXI. tc. 147. §, valamint Groschmid: im. A Ht. II. köt. 934. old.
65. Horváth Gyula hozzászólása, Képviselőház Naplója, XVI. köt. 185. old.
66. Szlávy József bejelentése, Főrendiház Naplója, 1892-97. országgyűlés /a továbbiakban: Főrendiház Naplója/ III. köt. 108. old.
67. Czorda Bódog előadói beszéde, Főrendiház Naplója, III. köt. 127. old.

69. Pulszky Ágost felszólalása, Képviselőház Naplója, XVI. köt. 162. old.
70. Barankovics György hozzászólása, Főrendiház Naplója III. köt. 152. old.
71. Máriássy János felszólalása uo. III. köt. 157. old.
72. Desewffy Aurél hozzászólása uo. 163. old.
73. Szécsen Antal felszólalása uo. 168. old.
74. Schlauch Lőrincz beszéde uo. 195. old.
75. Román Miron beszéde uo. 205. old.
76. Szilágyi Dezső igazságügyminiszter beszéde uo. 139. old.
Szilágyi Dezső igazságügyminiszter képviselőházi beszédében /ld. 40. lbj./ nyolc felekezetet említ, míg a főrendiházban tartott beszédében ugyancsak Szilágyi kilenc felekezetről beszél. Kilencet említ Vaszary Kolos hercegprimás is főrendiházi felszólalásában. Ezen ellentmondások tisztázására a házassági törvényjavaslat alapján felsorolnánk a Dualista Magyarország vallásfelekezeteit /ld. Groschmid: im. 1.k. 324-326.old./: 1. Római katolikus
2. Görög-keleti: a/ görög-keleti román, b/ görög-keleti szerb; 3. Magyarországi protestáns: a/ ágostai hitvalló

evangélikusok /lutheránusok/, b/ helvét hitvalló reformátusok; 4. Erdélyi reformátusok; 5. Erdélyi ágostai hitvalló evangélikusok /lutheránusok/; 6. Unitáriusok; 7. Magyarországi izraeliták; 8. Erdélyi és fiumei izraeliták. A felsorolásból nyilvánvaló, hogy csak a felekezetek között meglévő különbségek egyéni értékelése alapján beszélhetünk nyolc helyett tíz, avagy kilenc felekezetről.

77. Gajzágó Salamon felszólalása uo. 133. old.
78. Széchenyi Béla felszólalása uo. 154. old.
79. Hollár Ernő felszólalása uo. 159. old.
80. Beöthy Zsigmond beszéde uo. 165. old.
81. Keglevich István felszólalás uo. 169. old.
82. Zichy Antal hozzászólása uo. 191. old.
83. Szász Károly református püspök beszéde uo. 191. old.
84. Khuen Héderváry Károly felszólalása uo. 202. old.
85. Szontágh Pál hozzászólása uo. 207. old.
86. Zelenka Pál hozzászólása uo. 225. old.
- 86/a A kormány válságot és a főrendiházi szavazás történetét

- részletesen tárgyalja Salacz Gábor: im. 308-317. old.
87. Rudnyánszky József felszólalása uo. 267. old.
88. Vaszary Kolos módosító javaslatai a Htvj. részletes tárgyalása során. 1. Főrendiház Naplója III. köt. 283, 86, 88. és 94. old.
89. Andrassy Aladár indítványa uo. 297. old.
90. Hasonlít a porosz Kaiserparagraphhoz. 1. Groschmid: im. 938. old.
91. Pulszky Ágost véleménye Képviselőház Naplója XVI. köt. 162. old.
92. Országos Levéltár /a továbbiakban OL./ 1893. évből min. eln. 567. /II.399./ ex. 2112. A soproni katolikus nagygyűlés követelése a következők: a/ 1868.LIIII. 12. §-ának módosítása a szülők természeti jogára tekintettel; b/ az elkeresztelési rendelet hatályon kívül helyezése; c/ visszavonni a polgári házasság programját.
93. OL. uo. Majd a továbbiakban: "hogyan ha ... a valláspolitikai ügyek törvénybe iktatását netán a törvényhozó testület, vagy éppen valami nem képzelt lehetőség mellett a Főrendiház is megszavazná: méltóztassék e szörnyű tör-

vényjavaslattól a szentesítést Felsőged hűséges alattvalóinak, a józan magyar népnek érdekében és javára megvonni."

94. OL. 597. /1893-ból/ min. eln. Egyházpolitikai kormányprogram ellen a magyar püspöki kar memoranduma a minisztériumhoz és felirati kérvénye Ő Felsőségéhez.
95. OL. min. eln. 597. ex. II. 399., a levél 1893. szeptember 25-én kelt.
96. OL. min. eln. 1455. /1893-ból/ Egyházpolitikai kérdések ellen a turóczsztémártoni ágostai hitvalló evangélikus espresség felségfolyamodványa.
97. OL. min. eln. 1013. /1893-ból/ egyházpolitikai kérdésekben a tiszáninneri egyházkerület /evangélikus református/ felterjesztése.
98. OL. min. eln. 815.836 /1893-ból/, egyházpolitikai ügyekben a román választók által tartott gyűlésekből Ő Felsőségéhez intézett hódoló táviratokat a belügyminiszter átküldi.
99. OL. min. eln. 597. a vármegyék beadványai.
100. Hock János felszólalásából, Képviselőház Naplója XVII. köt. 79. old. - Különösen a következő petitiók érdekesek:

Szentes /1899. márc. 29./

"Miért is legmélyebb hódolattal esedezünk Felséged trónja előtt, hogy a magas kormány által tervezett veszedelmes ujításokat hazánktól legkegyelmesebben távoltartani méltóztassék."

Battonya /1892. dec. 18./

"Felséges és Legkegyelmesebb Apostoli Király! Szeretett Urunk! Jobbágyi hódolattal és fiui alázattal fordulunk felségedhez, mint Szent István első apostoli királyunk, a vitéz Szent László, a bölcs Kálmán, a hont helyreállító IV. Béla, a három tengert uraló Nagy Lajos, az igazságos Mátyás és a rendithetetlen hitű II. Ferdinánd... méltó utódához és szorongó kebellemel kérjük, méltóztassék dicső elődjeinek példáját követve, szent hitünk védelmére fölkelni és a tanácsosai által behozatni tanácsolt, ajánlott, ugynevezett "polgári házasságot" apostoli legfőbb szavával, édes magyar hazánk határaiból kitiltani."

Paks /1893. febr. 2./

"A vallás legnagyobb magvetői nem győzik eléggé ismételni, hogy mily szükséges az a népnek, s mégis a kormányok fő elve minden vallási igazság tagadása. E tagadólagos rendszer folytán édes hazánkban oda jutottunk, hogy a kormányon ülő férfiak ezredéves multunk megszentelt hagyományaival és a katolikus egyház hitcikkelyeivel szem-

ben a keresztény házasságot melyet két ezer év tapasztalata a társadalmi lét egyedül biztos alapjának ismert, meg akarják fosztani isteni jellegétől és közönséges polgári szerződéssé alacsonyítani."

Sőreg, Csoma, Ajnácskő /1893. márc.8./

"Alattvalói hódolattal alulirottak nem vagyunk képesek lelkünk fájdalját kifejezni afelett, amit a jelenlegi országos kormány a maga programja szerint a katolikus hitnek megrontására, a katolikus egyháznak megszorítására, a katolikus polgárok lelkiismeretének megzavarására, az erkölcsök megvadítására, s valamennyi polgárok az adó egy új nemével való megterhelésére az országba behozni, s törvényhozás útján megállapítani szándékozik..." /OL. min. eln. 2112-ből/

102. OL. 2827. /1894-ből/ Egyházpolitikai törvényjavaslat legfelsőbb szentesítése alkalmából hálafelirat Komárom városából.
103. Galántai József: Egyház és politika 1890-1918. Bp., 1960.
104. Jogtudományi Közlöny, 1890: Sztehlo K.: 410. old.; Kővári M.: 2., 11., 26., 44., 50. old.; Nekula Gy.: 220; Illés K.: 228. old.; Kováts Gy.: 373., 380. old.; - 1891-ből: Popovits Sz.: 100., 114., 125., 133. old.

Stehlo K.: 186. és 196. old., Reiner J.: 204. old.

Stehlo K.: 402. old.; 1892-ből: Ismeretlen: 297., Szász D. püspök emlékiratai: 361. old.; Ótócska K.: 386. és 404. old.; Szakolcai: 387. old.; Deák A.: 406. old.- 1893-ból: König V.: 116., 167. old., Stehlo K.: 396, 416. old., Reiner J.: 145., 154. old., 1894-ből: Stehlo K.: 1., 9., 18., 26., 34. old., Schwarz G.: 7. és 51. old. A polg. házasság sorsa. 41. old. - 1895-ből: Fodor Á.: 9 old. Márkus D.: 105., 114., 132., 137., 149. old., Tóth G.: 281., 299. old.

105. 1. még Kováts Gyula: Szilágyi Márton tanítása az eljegyzésről 1690-ben. Bp., 1885. A hatályos kánoni jogra Sipos-Gálos: Házassági jog, I. köt. Bp., 1962.; valamint Bánk József: Kánoni jog. I. köt. Bp., 1960.
106. Molnár Kálmán: A jog és az egyház. Klny. az Egeri Érseki Jogakadémia jubiláris évzáró ünnepélyéről közzétett jelentésből. Eger, 1941. 9. old.
107. Szladits Károly: Magyar magánjog. II. köt. Családi jog. Bp., 1940. 6. old.

Die Verwirklichung der Institution der bürgerlichen
Ehe in Ungarn

Zusammenfassung

Der Aufsatz behandelt in sieben Teilen jene Diskussionen und Probleme, die im Laufe der letzten drei Jahrzehnte des vorigen Jahrhunderts im Zusammenhang mit der Regelung des Eherechts in Ungarn entstanden sind.

Der erste Teil gibt einen geschichtlichen Überblick über die Entwicklung der konfessionellen Eherechte in Ungarn vom Zeitpunkt des Konzils von Trient bis zum Jahre 1890. Die entstandenen Konfessionen lebten - als Resultat des Konzils - auch in unserem Vaterland - in bezug auf die Ehe - nach dem eigenen Kirchenrecht, was zahlreiche Zusammenstöße zwischen der römisch-katholischen Kirche und den protestantischen Bekenntnissen zur Folge hatte. Die Studie befaßt sich mit jenen legislativen und anderen zentralen Verfügungen, die auf das Eherecht dieser Epoche - gerade infolge des Prinzips des konfessionellen Rechtes - einen Einfluß ausgeübt haben. Sie behandelt die konfessionellen Verfügungen der Landtage in Siebenbürgen im XVI. Jahrhundert, den Wiener Friedensvertrag vom Jahre 1606, die "Carolina Resolutionen" der 1730-er Jahre, die Ehepatente Josefs II. aus den Jahren 1783-85 - als erste Regelung der bürgerlichen Ehe in unserem Vaterland - ferner dokumentiert sie mit den diesbezüglichen Gesetzen aus den Jahren 1790-92, mit dem Gesetzartikel III vom Jahre 1844, dem Gesetzartikel XX vom Jahre 1848 und dem Gesetzartikel LIII vom Jahre 1868

nach dem Ausgleich, auf welche Weise die grundlegende Neuregelung des Eherechtes zur brennendsten Frage der letzten Jahrzehnte des XIX. Jahrhunderts wurde.

Im zweiten Abschnitt der Studie erörtert der Verfasser jene positiven Initiativen, die nach dem Ausgleich vom Jahre 1867 vom Magnaten- und Abgeordnetenhaus des Reichstags ausgegangen sind. Sie weist auf die Tatsache hin, daß die Verwirklichung der allgemeinen Forderung nach einem einheitlichen Eherecht und einer einheitlichen staatlichen Gerichtsbarkeit von den zwei Kammern des Reichstags im Abgeordnetenhaus konzipiert worden war. Demgegenüber hielt das konservative Magnatenhaus jedwede Änderung nur innerhalb des speziell konfessionellen Rechtssystems für möglich.

Der dritte Abschnitt analysiert jene Debatten, die im Zusammenhang mit der am 26.2.1890 vom Kultus- und Unterrichtsminister Grafen Albin Csáky erlassenen Verordnung über die s.g. Wegtaufe entfesselt worden sind. Infolge der Verordnung von Csáky erschienen die latenten Gegensätze in den eherechtlichen Fragen an der Oberfläche: die katholische Geistlichkeit verweigerte der Regierung den Gehorsam, es entstand eine Debatte über die Gesetzmäßigkeit der Verfügung von Csáky, und die nach Lösung der Regierungskrise gebildete Regierung von Wekerle verkündet die kirchenpolitischen Reformen, um die schon fest zu Glaubenskämpfen entartenden Zusammenstöße zu verhindern.

Justizminister Dezső Szilágyi legt dem Parlament als ersten Schritt der kirchenpolitischen Reformen den Gesetzentwurf über das Eherecht vor. Die im Laufe der Verhandlung des Entwurfs entstandene gewaltige Parlamentsdebatte wird im 4. Abschnitt der Studie zusammengefasst.

Der Entwurf macht die obligatorische bürgerliche Eheschließung zur Grundlage der Regelung des Ehe-rechtes und wünscht demzufolge drei bedeutende Prinzipien zu verwirklichen: das einheitliche staatliche Eherecht, die einheitliche staatliche Gerichtsbarkeit und die obligatorische bürgerliche Eheschließung. Die Regierung will damit die in Ungarn seit mehreren Jahrhunderten herrschende konfessionelle Rechtsordnung aufheben. Diese ausgesprochen liberale, fortschrittliche Initiative der Regierung verdient Interesse; zur Zeit des Dualismus sind unsere Regierungen eher bestrebt, die feudalen Reste zu konservieren. Vorstehendes erklärt jene bewegte und in ihren Ausmaßen gewaltige Parlamentsdebatte, die sich gelegentlich der Verhandlung des Entwurfes entfaltete, und die gleichzeitig die Synthese des Zusammenstosses zwischen den fortschrittlichen und den konservativen Kräften im ganzen Lande ergibt. Dieser Kampf tritt uns im Ungarn der Jahrhundertwende in eigenartigen Formen entgegen. Die Gegner des Regierungsentwurfes sammeln sich um den Grafen Albert Apponyi, den Führer der Nationalen Partei, der zwar den Zielsetzungen des Gesetzentwurfes, d.h. der Notwendigkeit einer Verwirklichung der obligatorischen bürgerlichen Eheschließung beistimmt, aber übergangsweise für eine andauernde Aufrechterhaltung der konfessionellen Rechtsordnung eintritt, indem er die fakultative bürgerliche Eheschließung propagiert. Diese Form behält die bisherigen eigenen Rechte der einzelnen Konfessionen und nimmt auch das staatlich^e Eherecht an, wenn auch nur als eine aushelfende subsidiäre Rechtsform.

Gleichzeitig verursacht die kirchenpolitische Gesetzesvorlage Spaltungen sowohl in den Reihen der Regierung als auch in der äußersten Linken. Dieser Konflikt zeigt sich in den Reden der einzelnen Abgeordneten in voller Schärfe.

Nach dem Sieg des Gesetzentwurfes im Abgeordnetenhaus gelangt er zu den "hochgeborenen Magnaten", die ihn aber nicht annehmen, sondern zurückweisen. Dem Ablauf dieses Kampfes ist der 5. Abschnitt gewidmet. Die Zurückweisung des Entwurfes durch das Magnatenhaus ruft eine neuerliche Regierungskrise hervor. Franz Josef betraut aufs neue Wekerle mit der Regierungsbildung, um damit seinen ausdrücklichen Wunsch bezüglich der Inartikulierung der obligatorischen bürgerlichen Eheschließung zum Ausdruck zu bringen. Dies war für die Magnaten eine entsprechende Ermahnung seitens des Königs; die Magnaten nahmen nämlich den nach Lösung der Regierungskrise dem Magnatenhaus vorgelegten Entwurf - mit unwesentlichen "Anderungen" - an. Damit entschied sich das Schicksal des Gesetzentwurfes und die Institution der obligatorischen bürgerlichen Eheschließung trat nach jahrhundertelangem Hin und Her in Ungarn in Kraft /Gesetzartikel XXXI vom Jahre 1894/. Die konservativen Kräfte, die im Parlament eine Niederlage erlitten haben, werden in den Hintergrund gedrängt. und der Reichstag nimmt die übrigen kirchenpolitischen Gesetze der Reihe nach an, u. zwar über die Religion der Kinder /Gesetzartikel XXXII vom Jahre 1894/, über die staatlichen standesamtlichen Register /Gesetzartikel XXXIII vom Jahre 1894/, über die israelitische Religion /Gesetzartikel XLII vom Jahre 1895/ und über die freie Ausübung der Religion /Gesetzartikel XLIII vom Jahre 1895/.

Der Verfasser hielt es für notwendig - wenn auch nur in großen Zügen - auf jene gesellschaftlichen Reagierungen hinzuweisen, die im Zusammenhang mit dem Einreichen des Gesetzentwurfes bzw. mit den kirchenpolitischen Reformen in der damaligen ungarischen Gesellschaft auftraten. In Abschnitt 6 hebt der Verfasser hervor, daß das Schicksal des Gesetzentwurfes durch die hochgradige politische Reagierung, die infolge dieses Entwurfes auftrat, über den üblichen parlamentarischen Rahmen hinauswuchs und eine Entscheidung die Herzenssache fast der ganzen Gesellschaft war.

Im letzten Abschnitt kann die durch das Ehegesetz /Gesetzartikel XXXI vom Jahre 1894/ geschaffene Lage in ihren Hauptzügen überblickt werden. Von da an wird die Eheschließung als bürgerlicher Vertrag betrachtet, der vor einem Staatsbeamten geschlossen werden muß. Das Gesetz läßt die religiösen Motive der Eheschließung außer Acht, es überläßt es den Gläubigen, ob sie auch in der Kirche eine Ehe zu schliessen wünschen. Auf Grund des Gesetzes ist eine Ehescheidung möglich, aber nur in genau festgesetzten Fällen. Die taxative Aufzählung im Gesetz schließt aber nicht aus, daß in der richterlichen Praxis der durch die Rechtsnorm festgesetzte strenge Rahmen erweitert werden könne. Die Gerichte haben, auch von dieser Möglichkeit Gebrauch gemacht.

L'apparition de l'institution du mariage civil
en Hongrie

Résumé

L'étude analyse en sept parties les discussions et les problèmes qui ont accompagné en Hongrie, au cours des trois dernières décennies du siècle dernier, la refonte du droit matrimonial.

Le premier chapitre donne un aperçu historique de l'évolution du droit confessionnel relatif au mariage, depuis le concile de Trente jusqu'en 1890. A la suite du concile, dans notre pays aussi; les diverses confessions apparues ont suivi quant au mariage les règles de leur propre droit ecclésiastique, ce qui donna lieu à d'innombrables conflits entre l'Eglise catholique romaine et les diverses confessions protestantes. L'ouvrage traite des mesures centrales, législatives et autres, qui avaient effet sur le droit matrimonial de cette époque, dans les conditions justement de l'existence du droit ecclésiastique. Il étudie les dispositions adoptées dans le domaine des cultes par les diètes de Transsylvanie au cours du XVIIe siècle, le contenu du traité de paix de Vienne conclu en 1606, les "Carolina resolutio" des années 1730, les lettres patentes, les autorisations de mariage délivrées par Joseph II en 1783-1785, première réglementation du mariage civil dans notre pays; puis, en se référant aux

lois des années 1790-1792, à la loi LIII de 1868, promulguée après le compromis, l'auteur indique de façon détaillée les circonstances qui ont fait que, pour la dernière décennie du XIXe siècle, la réglementation foncièrement nouvelle du droit du mariage était devenue l'une des questions les plus urgentes dans le droit hongrois.

Dans le second chapitre de son étude, l'auteur analyse les initiatives positives formulées après le compromis de 1867 devant la chambre des députés et la chambre haute de l'Assemblée nationale. Il souligne le fait que des deux chambres du Parlement, c'est à la chambre des députés que fut formulée la revendication générale visant à mettre sur pied une législation homogène et unique, relevant de l'Etat, du droit matrimonial, ainsi que la réalisation d'un système juridictionnel unique. A l'inverse, la chambre haute, essentiellement conservatrice, estimait que toute modification n'était concevable que dans le cadre du système des droits confessionnels.

Le chapitre III analyse les débats surgis à propos de l'ordonnance du 26 février 1890 du ministre des cultes et de l'instruction publique, le comte Albin Csàky, sur les baptêmes par infraction à la loi sur les mariages mixtes. A la suite de l'ordonnance de Csàky, les problèmes du droit matrimonial firent apparaître au grand jour les antagonismes latents: le clergé catholique refusa d'obéir au gouvernement, le débat fut engagé sur la légalité des mesures prises par Csàky, et après la solution de la crise gouvernementale, le nouveau gouvernement de Wekerle annonça un train de réformes touchant la politique confessionnelle afin d'empêcher la dégénérescence du conflit.

Premier pas sur la voie des réformes touchant le statut des Eglises, le ministre de la justice, Dezső Szilágyi, soumet au Parlement un projet de loi sur le droit du mariage. C'est le quatrième chapitre de l'ouvrage qui résume le vaste débat suscité à l'Assemblée par la discussion du projet. Le texte propose comme base à la réglementation juridique du mariage le principe du mariage civil obligatoire et met de ce fait en avant trois grands principes: celui du droit matrimonial homogène relevant de l'Etat, celui de la juridiction publique homogène et unique, et enfin celui de la conclusion obligatoire du mariage civil. Le gouvernement entendait mettre fin ainsi au système juridique confessionnel qui régnait en Hongrie depuis plusieurs siècles. Cette initiative délibérément libérale et progressiste du gouvernement mérite d'être notée: dans la période du dualisme en effet les efforts de nos gouvernements allaient d'une façon générale dans le sens de la conservation des éléments du féodalisme. Cette circonstance permet de comprendre l'amplitude et la violence des débats qui s'engagèrent à la chambre des députés au cours de la discussion du projet de loi, et qui donnèrent pour ainsi dire la synthèse des échauffourées mettant aux prises à travers le pays tout entier les forces progressistes et les conservateurs. Cette lutte présente des formes particulières dans la Hongrie de la fin du siècle. Ceux qui s'opposent au projet gouvernemental se regroupent autour du chef du parti national, le comte Albert Apponyi, qui, tout en étant d'accord avec le but du projet de loi: la nécessité de l'instauration du mariage civil obligatoire, n'en prend pas moins position pour le maintien à titre transitoire du système juridique confessionnel

et le caractère facultatif du mariage civil. Cette solution se proposait de maintenir le droit en vigueur des diverses Eglises, tout en acceptant parallèlement le droit matrimonial de l'Etat, mais seulement en tant que forme juridique auxiliaire ou subsidiaire.

Ces projets touchant le statut juridique des Eglises provoquent la scission aussi bien dans les rangs du parti gouvernemental que dans ceux de l'extrême-gauche, et ce divorce est clairement discernable dans les interventions des députés.

Après le triomphe du projet à la chambre des députés, la chambre haute s'en saisit pour le rejeter. C'est le déroulement de cette phase de la lutte qui est examiné dans le détail au chapitre cinq. Le rejet du projet de loi par la chambre haute provoque une nouvelle crise gouvernementale. Mais François-Joseph, qui désire exprimer ainsi sa ferme intention de faire accepter la loi sur le mariage civil obligatoire, confie de nouveau à Wekerle la charge de former le nouveau gouvernement. C'était là un avertissement royal qui ne devait pas manquer d'exercer ses effets: après la solution de la crise gouvernementale, le projet, soumis à nouveau à la chambre haute, est accepté par les pairs avec certaines modifications insignifiantes. Le sort du projet de loi est de ce fait réglé, et après une très longue période de gestation, l'institution du mariage civil obligatoire est enfin introduite en Hongrie (loi XXXI de 1894). Du fait de leur défaite au Parlement, les conservateurs sont obligés de reculer et l'assemblée nationale adopte toute une série de lois touchant le statut des Eglises: loi sur la religion de l'enfant (loi XXXII de 1894): loi sur l'Etat-Civil (loi XXXIII de 1894); loi sur la confession israélite (loi XLII de 1895); loi sur le libre exercice du culte (loi XLIII de 1895).

L'auteur a jugé nécessaire d'esquisser tout au moins dans leurs grandes lignes les réactions sociales qui ont suivi, au sein de la société hongroise de l'époque, la rédaction du projet de loi et l'introduction des diverses réformes touchant les droits des Eglises. Le sixième chapitre de l'ouvrage souligne le fait que les vastes remous politiques suscités par le projet avaient de beaucoup dépassé les cadres habituels des débats parlementaires, et que pour ainsi la société toute entière s'était intéressée à son sort.

Le dernier chapitre de l'ouvrage donne un aperçu des grandes lignes de la situation issue de l'adoption de la loi sur le mariage (loi XXXI de 1894). A partir de ce moment, le mariage est considéré comme un contrat de droit civil, il doit être conclu devant un fonctionnaire de l'Etat, et la loi laisse hors de compte les éléments à caractère religieux du mariage et confie aux croyants eux-mêmes s'ils désirent ou non célébrer leur mariage sous les auspices également de l'Eglise. Par l'adoption de cette loi, la dissolution du mariage devenait possible, mais seulement dans des cas rigoureusement définis par les textes légaux. Cependant l'énumération limitative donnée par la loi n'excluait pas la possibilité pour la pratique judiciaire d'élargir les cadres rigoureux prescrits par la législation. Les tribunaux ont effectivement eu recours à cette possibilité.